T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRICI BİR İLKE OLARAK UMÛMÜ'L-BELVÂ

Coşkun BATAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Cemil LİV

Çankırı – 2023

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRICI BİR İLKE OLARAK UMÛMÜ'L-BELVÂ

Coşkun BATAK

ORCID : 0000-0002-2252-488X

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Cemil LİV

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... İV
TEZ KABUL VE ONAY V
ÖNSÖZ ..... Vİ
ÖZET ..... Vİİİ
ABSTRACT ..... İX
KISALTMALAR X

1.GİRİŞ 1

İSLAM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRICI BİR İLKE OLARAK UMÛMÜ'L-BELVÂ 1

1.1. Konunun Önemi 1
1.2. Konunun Sınırlandırılması 1
1.3. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi 2
1. 4. Başvurulan Kaynakların Analizi 4
1. 5. Konunun Takdimi 5

2. BÖLÜM 6

UMUMÜ'L-BELVANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ 6

2.1. Tanımı 6
2.1.1. Meşruiyeti 9
2.1.2. Umumü'l-Belvâ'ya Götüren Sebepler 13
2.1.3. Umûmü'l-Belvâ'nın Şartları 15
2.1.4. İslam Hukukunda Kolaylaştırmayı İfade Eden Temel Kaideler 17
2.2. İbadetlere Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ 27
2.2.1. Necaset Ve Temizlik 27
2.2.2. Yollarda Karşılaşılan Necasetli Su Ve Çamur 28
2.2.3. Vücuda Veya Elbiseye Sıçrayan İdrar 28
2.2.4. Vücuda Ve Elbiseye Bulaşan İrin, Kan, Meni Ve Ağızdan Akan Su 29
2.2.5. Kıyafetlerdeki Pire, Bit Ve Sinek Gibi Haşeratın Kanları 30
2.2.6. Kuyu, Su Deposu Ya Da Havuza Bir Necaset Veya Hayvanın Düşmesi 30
2.2.7. Sütün İçine Hayvan Dışkısının Kaçması 31
2.2.8. Eti Yenilen Ve Yenilmeyen Kuşların Necaseti 31
2.3. Namaz 32
2.3.1. Namaz Vakitleri 33
2.3.3. Oruç 36
2.3.4. Hilalin Tespiti 36

2.3.5. Hac 38
2.3.6. Hacda Kadınlar 40
2.3.7. Mecid-İ Haram'da Kadınların Ve Erkeklerin Aynı Hizada Namaz Kılmaları 41
2.4. Hukuki Tasarruflara Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ 42
2.4.1. Akidlere Etkisi 43
2.4.1.1. Bey Akdi 43
2.4.1.2. Teati Yöntemiyle Akidler 44
2.4.1.3. Araya 45
2.4.1.4. Selem Akdi 46
2.4.1.5. İstisnâ Akdi 47
2.4.1.6. İcare Akdi 48
2.4.1.7. İnternet Üzerinden Alışveriş 49
III. SONUÇ 51
KAYNAKÇA 53
ÖZGEÇMİŞ 61

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *İslam Hukukunda Kolaylaştırıcı Bir İlke Olarak Umûmü'l-Belvâ* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

… / … / 2023

İmza

Coşkun BATAK

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Coşkun BATAK tarafından hazırlanan *İslam Hukukunda Kolaylaştırıcı Bir İlke Olarak Bir Umûmü'l-Belvâ* başlıklı bu çalışma, 04.05.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda* Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç Dr. Cemil LİV	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Hikmetullah ERTAŞ	İmza: ……..
Üye	: Doç Dr. Mehmet Ali AYTEKİN	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 2023 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam'ın mükelleflere yüklediği fiillere bakıldığında bu fiillerin insanların fıtratına uygun ve kolaylık esasına dayalı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, insanların Şari'nin emirlerini uygulamada zaman zaman sıkıntıya düştüğü durumlar da olabilmektedir. Fakihler de bu durumu göz önüne alarak, sıkıntı ve güçlük meydana geldiğinde sıkıntının ortadan kaldırılması ve mükelleflerin rahatlatılması için kolaylık ilkesi doğrultusunda birtakım çözümler üretmişlerdir. Umumü'l-belvâ da insanların zorlandığı bazı hükümlerin hafifletilmesi konusunda önemli bir yere sahiptir. Ayrıca umûmü'l-belvâ hem usûl-i fıkhın hem de furû fıkhın içinde yer alan bir inceleme konusudur. Usûl-i fıkhın konusu olan umûmü'l- belvâ yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi âdeten mümkün olmayan meseleleri ifade eder. Bu da umûmü'l-belvâ olarak kabul edilen meselelerde haber-i vâhidin delil değeri ile ilgili tartışmalara yol açmıştır. Furû fıkıhta ise umûmü'l-belvâ fıkhî hükümlerin hafifletici bir sebebi olması yönüyle ele alınmıştır. İnsanların günlük yaşantısında temizlik, ibadet, alışveriş başta olmak üzere toplumda yaygınlaşan ve sakınılması zor olan birtakım problemler mevcuttur. Bu problemlerin ortadan kaldırılması ve insanların bu meşakkatten arındırılması için kolaylık prensibinin hayata geçirilerek, fıkhî hükümlerin hafifletilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada umûmü'l-belvâ kurtarıcı bir rol üstlenmiştir.

Her ne kadar kaynaklarda, umûmü'l-belvâ başlığı altında, temizlikle ilgili konuların hükümlerine vurgu yapılsa da umûmü'l-belvâ ibadet, "muâmelât," "aile hukuku" ve "borçlar hukuku" gibi birçok alandaki hükümlerde etkilidir. Diğer taraftan dün olduğu gibi bugün de doğrudan uyulması halinde toplumu ciddi sıkıntılara düşürecek, umûmü'l-belvâ çerçevesinde değerlendirilmesi gereken yeni meseleler de mevcuttur.

Tezimizde, İslam hukukunda kolaylaştırıcı bir ilke olarak kabul edilen, dolayısıyla günlük hayatta insanların çokça maruz kaldığı sıkıntıların giderilmesinde hayati bir önem arz eden umûmü'l-belvânın tanımı, mahiyeti, meşruiyeti, sebepleri ve şartları, küllî kâidelerdeki karşılığının yanında fürû-i fıkıh bağlamında ibadetler

vemuâmelâttan umûmü’l-belvânın kullanımına dair bazı örneklere yer verdik. Böylelikle konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

Çalışmamın hazırlık evrelerinin her birinde emeği geçen hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç ve görev olarak biliyorum. Bu sebeple, konumuzun belirlenmesinden tezimizin şekillenmesine kadar, yazdıklarımızı okuyup tavsiyeleri ile katkıda bulunan ve tüm aşamalarında emeğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Cemil LİV'e ve bu süreçte manevi desteğiyle hep yanımda olan aileme teşekkür ediyorum.

…./…./ 2023

Coşkun BATAK

ÖZET

Tezin Başlığı :İslam Hukukunda Kolaylaştırıcı Bir İlke Olarak Umûm'l-Belvâ
Tezin Yazarı : Coşkun BATAK
Danışman : Doç. Dr. Cemil LİV
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 04.05.2023

İslam hukuku,Şari'nin emirlerinin uygulanabilmesi konusunda dini hükümlerin tespitini yapan ve yorumlayan bir ilim dalıdır. İslam hukukçuları tarafından bu tespitler yapılırken bir takım metot ve prensipler geliştirilmiştir. İnsanların günlük hayatta sıkıntı ve meşakkâtle karşı karşıya kaldığı durumlardanasslarda işaret edilen çıkış yolları kullanılarak çözümler üretilmiştir. İşte bu çözüm yöntemlerinden biri de umûmü'l-belvâ ilkesidir. Bu kavram İslam hukuk literatüründe, insanların maruz kaldığı ve toplumda yaygın hale gelmiş olan sıkıntı ve meşakkâtler olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla umûmü'l-belvâ, İslam hukukçularının fürû hükümlerde hafifletici sebep olarak sıkça kullandığı bir ilke haline gelmiştir. Çalışmamızda dini hükümlerin hafifletilmesinde bir yöntem olarak kabul edilen umûmü'l-belvâ'nın mahiyeti, meşruiyeti, şartları ve sebepleri, kolaylaştırdığı fürû-i fıkıh konuları örnekler verilerek değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Meşakkat, Kolaylık, Hafifletme, Umûmü'l-belvâ

ABSTRACT

ThesisTitle **:** Umumülbelva as a facilitatingpirinciple in İslamiclaw
Author **:** Coşkun BATAK
Supervisor **:** Doç. Dr. Cemil LİV
Department **:** BasıcIslamicSciences
ThesisType **:** Master'sThesis /Ph. D
Date **:** 04.05.2023

Islamic law is a branch of science that determines and interprets religious provisions regarding the implementation of Shari's orders. While making these determinations by Islamic jurists, a number of methods and principles have been developed.In situations where people face difficulties and hardships in their daily lives, solutions are generated by utilizing the means indicated in the scriptural sources.One of these solution methods isthe principle of umūm al-balwā. In Islamic legal literature, this concept is defined as the hardships and difficulties that individuals experience and that have become widespread in society.Therefore, umūm al-balwā has become a principle frequently used by Islamic jurists as a mitigating factor in furû' (substantive fiqh) provisions. In this study, the nature, legitimacy, conditions, and reasons of umūm al-balwā, which is accepted as a method in the mitigation of religious provisions, are evaluated by providing examples offurû' fiqh issues that it facilitates.

Keywords: Islamic Law, Hardship, Ease, Alleviation, Umūm al-balwā

KISALTMALAR

bkz. Bakınız

Hz. Hazreti

Mad. Madde

Öl. Ölüm tarihi

(s.a.s) Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDV Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

ts. Tarihsiz

vb. Ve benzeri

1.GİRİŞ

İSLAM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRICI BİR İLKE OLARAK UMÛMÜ'L-BELVÂ

1.1. Konunun Önemi

İslam hukukun temel gayesi, toplumda düzen, huzur, istikrar ve güven sağlamaktır. İslam hukukunun söz konusu gayeleri gerçekleştirmek için uyguladığı metodlardan biri de tezimizin konusunu teşkil eden "umûmü'l-belvâ" ilkesidir. Umumü'l-belva toplumun geneline yayılan meşakkatlerin giderilmesinde ya da hafifletilmesinde İslam hukukçularının sıkça başvurduğu bir prensiptir. İnsanların günlük hayatta karşılaştığı olaylar karşısında çözümler üreterek, İslam hukukunun uygulanabilir olarak kalmasının yanında, gelişen ve değişmekte olan hayat şartları neticesinde meydana gelen yeni meselelerde de insanlar için çıkış kapılarının açılabilmesi açısından hayati bir önemi haizdir. Biz de bu çalışmamızda insanların hayatını kolaylaştıran umûmü'l-belvânın furû fıkıhtaki bazı yansımalarını inceleyerek her alanda işletilmesi gereken bir prensip olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

1.2. Konunun Sınırlandırılması

"İslam Hukukunda Kolaylaştırıcı Bir İlke olarak Umûmü'l-Belvâ" başlıklı çalışmamızda, umûmü'l-belvâyı sadece furû fıkıhtaki tezahürü diyebileceğimiz, insanların çoğunun günlük yaşantısında karşılaştığı hükümleri kolaylaştırıcı olması yönüyle ele aldık. Dolayısıyla usûl-i fıkıhta ahad haberin delil değeri ile ilgili ayrı bir tartışma konusu olan umûmü'l-belvâyı araştırma konusu yapmadık. Furû fıkıh bağlamında incelerken de, umûmü'l-belvânın "aile hukuku", "borçlar hukuku" ve "ceza hukuku" gibi birçok alanda hüküm belirlemede etkin olsa da, biz konumuzun sınırlarını çizmek için ve hacmin geniş olmaması için, temizlik, ibadet ve muâmelattaki yansımaların bir kısmına örnekler vermekle yetindik. Ayrıca, çalışmamızda, her ne kadar kavramın gelişim seyrini ele alırken Hanefiler dışındaki usulcülerin umûmü'l-belvâ ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere ve tanımlara yer vermiş olsak da, özellikle furû meselelere verdiğimiz örneklerde Hanefi mezhebini

ve onun kaynaklarını esas aldık, diğer mezheplere ise nadiren ya da yaptığımız mukayese kapsamında yer verdik.

1.3. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

İlk dönem Hanefî literatüründe, tezimizin konusu olan umûmü'l-belvâ kavramının kullanımına baktığımızda, Cessâs‟ın(öl.370/981) "*İtikâdî Konularda Haber-i Vâhidin Kabulü*" ve "*Haber-i Vâhidin Kabul Şartları*" [1] konusu bağlamında, Debûsî'nin (öl.430/1039) ise, "*Haber-i Vâhidin Resulullah'tan (s.a.v) Müsned ve Mürsel'e Kesinlik Kazandıktan Sonra Ona Boyun Eğmek*" [2] şeklindeki konu bağlamında umûmü'l-belvâya yer verdiği görülmektedir. Manevi inkıt'a kavramını ele alan usulcüler umûmü'l-belvânın naslar arasında bir çelişki sebebi olduğunu işlemektedirler. Bununla birlikte Şâşî (öl. 344/955) söz konusu kavramı haber-i vâhidin kabul şartları arasında görmekte ve "*rivayetin zâhire muhalefet etmesi*" kapsamında incelemektedir. [3] Pezdevî(öl.493/1100) ise umûmü'l-belvâ kavramı yerine "*şöhret*" kelimesini tercih etmektedir.[4] Aynı esere şerh yapan Abdülazîz el-Buhârî (ö. 482/1089)ise şerhte, mezkûr konuyu "*umûmü'l-belvâ*" başlığıyla incelemektedir.[5]Ayrıca, İslam Hukukunda umûmu'l-belva çerçevesinde ele alınan hususlar anlamında, "*ez-zarûratu'l'amme*"‟"*ez-zarûratu'l-mâsse*" *ve* "*hâcetu'n-nâs*" terimleri de kullanılmaktadır.[6] Bundan dolayı belvâ ve zarûret arasında çok yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Çünkü belvâ, yaygınlığı sebebiyle kendisinden kaçınılması

---

1 Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl,* Uceyl Câsim Neşemî (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1994), 3/107, 114.

2 Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh,* thk. Halil Muhyiddin Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 196.

3 Nizâmüddin eş-Şâşî, *Usûlü'ş-Şâşî,* thk. Muhammed Ekrem en-Nedvî, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 204-205.

4 Pezdevî'nin umûmü'l-belva kavramı yerine meseleyi ele alırken *"şöhret"* kelimesini tercih ettiği görülmektedir. Esere şerh yapan Abdülaziz el-Buhârî ise, *"umûmü'l-belvâ"* başlığını kullanmaktadır. Bkz. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/35.

5 Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997), 3/35.

6 Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, (Beyrut: er-Risâletü'l âlemiyye, 2009), 1/26; Muhammed Emin Alauddin İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar ale'd-Dürri'lmuhtâr,* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), 4/42; Müslim b. Muhammed b. Mâcid ed-Devserî, *Umûmü'l-belvâ,* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 87;Ercan Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/10, (Ekim 2016), 79; Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11/55, (Şubat 2018), 931.

mümkün olmayan veya tahammül mesabesinde zor bir zarûret olarak da düşünülebilir.[7]

Cessâs, Îsa b. Ebân'ın (ö. 221/836), "*umûr'u-amme*" den sayılan bir konuda insanların hiçbir bilgisinin olmadığı bir meselede âhâd haberin nakli, rivayetin reddini gerektirecek bir sebep olarak savunduğunu belirtmiştir.[8] Bazı durumlarda ise belvâ kelimesi yerine "*Hâce*" veya "*ihtiyaç*"[9] terimleri de kullanılmıştır. Umûmü"l-belvâ meselesinde Cüveynî (öl.478/1085) "*Celiyyât*" [10] "*Külliyat*" [11] Gazzâlî (öl.505/1111) ise "*Ferâizu'd-din*" ve "*mebâini"i-İslam*" [12] kelimelerini tercih etmişlerdir.

Umûmü'l-belvâ kavramını kullandığı tespit edilen bir isim de Ebû Mansur el-Mâturîdî'dir (öl. 33/944). Mâturîdî, kaleme aldığı eserlerde kendisinden bir fakih olarak bahsetmektedir. Mâturîdî'nin usul anlayışı üzerine yapılan bir çalışma onun haber-i vâhidin kabulü noktasında, hakkında âhâd rivayetin bulunduğu bir meselenin bilinmesinin gerekliliğini araştırdığını göstermektedir.[13]

Modern döneme baktığımızda, umûmü'l-belvâ ile ilgili yapılmış çalışmaların bazılarında EbûHanîfe ve İmâmeyn'den bugüne ulaşan eserlerin incelenerek, kavramın lafzî mevcudiyetinin görülemediği dile getirilmektedir. Bununla birlikte haber-i vâhidin kabûlü için, insanların genelinin bilgisine ihtiyaç duyduğu meselelerin haber-i vâhid seviyesinde kalmaması gerektiği yönünde prensibin bulunduğuna dair bir tespitin yapıldığı da görülmektedir. [14]

---

7 Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Menhul min ta'lîkatî'l-Usûl*, thk. Muhammed b. Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 284.

8 Cessâs, *Usûl,* 2/113-114.

9 Cessâs, *Usûl,* 2/117-119; Ebû Bekr Şemsül eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* thk. Ebû'l-Vefa Efgânî (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1954), 1/303,368.

10 Ebû'l-Meâli Rükneddin Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda, (Beyrut:, 1997), 1/589.

11 Cüveynî, *el-Burhân,* 1/665.

12 Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl*, thk. Muhammed Hasan Hayt, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980), 2/291.

13 Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturidî, *Te'vilatü'l-Kur'ân,* thk. Mehmet Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/190.

14 Ahmet Aydın, "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umumü'l-Belvâ Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2018), 371; Mehmet Ali Yargı, "Fıkıh Usûlcülerine Göre Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, (2006), 141-180.

1. 4. Başvurulan Kaynakların Analizi

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, Türkiye'deki akademik çalışmalar içerisinde konumuzla doğrudan ilgili bir doktora veya yüksek lisans tezi olarak müstakil bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Ancak konumuzla ilgili ya da doğrudan bağlantılı olmasa da kısmen irtibatlı olan bazı makaleler ve çalışmalar mevcuttur. Umûmü'l-belvâ'nın kavramsal çerçevesini ele alırken,klasik kaynaklardan Cessâs'ın *"el-Fusûl fil-usûl'ü",*Cüveynî'nin, *"el-Burhân'ı"*,Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî'nin, *"Keşfü'l-esrâr'ı"* gibi usûl eserlerinden, tezimizin asıl konusu olan fürû-i fıkıh konularında ise Serahsî'nin, *"el-mebsût"* adlı eseri,Merginânî'nin, *"el-Hidâye"*'si Mevsılî'nin, *"el-ihtiyar"*ı,İbn-i Abidin'in,*"Reddü'l Muhtar'ı"*gibi önemli eserlerden istifade etmeye çalıştık. Klasik kaynakların yanında konumuzla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz, Recep CİCİ'nin, "*Kolaylık Prensibinin Hukûkî Hayata Yansımaları: Hanefî Mezhebi Örneği*" başlıklı makalesi, M. Zeki UYANIK'ın "*İslam Hukukunda Dinî Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ*" isimli makalesi, Mehmet Selim Aslan'ın "*Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü"l-BelvânınŞer"î Hükümlere Etkisi*" başlıklı makalesi,Ülfet GÖRGÜLÜ 'nün "*İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi*" isimli yüksek lisans tezi,Rıfat Uslu'nun, "İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi" isimli makalesizaman zaman başvurduğumuz çalışmalar arasındadır.

Çalışmamızın içeriğini hazırlarken, ülkemizde İslam hukuku alanında otorite olarak kabul edilen ve birçok önemli çalışmaları bulunan, Hayrettin KARAMAN tarafından hazırlanan "Mukayeseli İslâm Hukuku" ve "Ana Hatlarıyla İslam Hukuku" isimli çalışmaları, Ömer Nasuhi BİLMEN'in "Hukuk-ı İslâmiyye ve IstılâhiFıkhiyyeKâmusu" adlı eseri, Halit ÇALIŞ'ın azimet ve ruhsat kavramları bağlamında ele aldığı "İslam'da Kolaylaştırma İlkesi" isimli çalışmasından istifade ettik. Bunların yanında Mustafa BAKTIR'ın hazırladığı "umûmü'l-belvâ" maddesi başta olmak üzere temizlik, ibadet ve hukuki tasarruflar kısmında incelediğimiz başlıklarda çalışırken alanında birçok akademik çalışmaya kaynaklık ederek önemli bir yer tutan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden istifade ettik. Ayrıca konumuzla ilgili hazırlanmış Yine umûmü'l-belvâ konusunda Arap dünyasında hazırlanan Müslim b. Muhammed b. Mâcided-Devserî'nin, "*Umûmü'l-belvâ dirâsenazariyyetatbîkıyye"* ve İbrahim Ahmed Salih'in, "*el-*

Usruve'l- Umûmü'l-belva ve et-Tatbikâtul-Fıkhiyye Aleyhi"isimli eserleri bu konuda çalışılmış ve bizim de zaman zaman kaynak olarak yararlandığımız eserler arasındadır.

1. 5. Konunun Takdimi

İslam Hukukunda Kolaylaştırıcı Bir İlke Olarak Umûmü'l-Belvâ başlıklı tezimiz bir giriş dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; umûmü'l-belvânın, tanımı, meşruiyeti, umûmü'l-belvâya götüren sebepler, umumü'l-belvâ'nın şartları, islam hukukunda kolaylaştırmayı ifade eden temel kaideleri ve umûmü'l-belvânın bunlardaki karşılıkları incelenmeye çalışılmış, İkinci bölüm; "İbadetlere Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ" ve "Hukuki Tasarruflara Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ" şeklinde iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlık altında; temizlik ve necâset, namaz, namaz vakitleri, oruç, hilalin tespiti, hac, hacda kadınların durumu, Mecid-i Haram'da kadınların ve erkeklerin aynı hizada namaz kılmaları gibi temizlik ve ibadet konularına yer vererek umûmü'l-belvânın bunlara etkisini örneklerle anlatmaya çalışılmıştır. İkinci ana başlık olan "Hukuki Tasarruflara Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ" başlığı altında ise, akidlere etkisi, bey' akdi, teati yöntemiyle akitler, arâya, selem akdi, istisna akdi, icâre akdi ve internet üzerinden alışveriş konularına yer vererek, umûmü'l-belvânın hukuki tasarruflara yansıması örneklerle incelenmeye çalışılmıştır.

2. BÖLÜM

UMUMÜ'L-BELVANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Tanımı

Umûmü'l-belvâ, içerisinde umum ve belvâ sözcüklerini barındıran bir izâfet terkibidir. Terkipte "umûm" kelimesi tamlayan (muzâf) durumundadır ve "kapsamak, yaygın olmak" anlamındadır. [15] Belvâ kelimesi ise, tamlanan (muzâfunileyh) durumunda olmakla birlikte "musibet, meşakkat, kaçınılması zor veya imkânsız durum, ihtiyaç, zahmet, güçlük, ıstırap, çile, sıkıntı, imtihana tabi tutmak, sınamak anlamlarında kullanılır. [16] Umûmü'lbelvâ kavramının fıkıhtaki ıstılâhî manasına baktığımızda, kolaylığı ve hafifletmeyi gerektirecek seviyedeki kaçınılması zor ve insanların çoğunun karşılaştığı, ancak tahammül edilerek yerine getirilmesi mümkün olan hal veya durumdur.[17]

Günümüze kadar gelen literatür tarandığında umûmü'l-belvâyı ilk tarif eden Hanefî usul bilgini, Pezdevî'nin "Usûl" adlı eserine şerh yazan Abdülaziz el-Buhârî'dir. Abdülaziz el-Buhârî, (ö. 730/1330), umûmü'l-belvâ hakkında "*Genellikle kendisine çok sık ihtiyaç hissedilen meseleler*[18] şeklinde bir tanım yapmaktadır. Umûmü'l-belvâ kavramına değinen ilk Hanefî usulünden bu yana Abdülaziz el-Buhârî'nin yaptığı tanımda yer aldığına göre *"İnsanların genelinin bazı konuları ortak bir biçimde bilmeye hissettiği ihtiyaç"* şeklinde bir vurgu yapılmıştır. Abdülaziz el-Buhârî'nin tanımıyla birbirine yakın diyebileceğimiz bir başka tanım ise Abdülaziz el-Buhârî'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan İbnü'l-Hümâm'ın (öl. 861/1457) yaptığı tanımdır. İbnü'l-Hümâm ise umûmü'l-belvâ hakkında, *"İnsanların geneli için çokça tekrarlanan şeyler"*[19]şeklinde bir tarif yapmıştır.

---

[15] Ebü'l-FazlCemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 12/426-427.

[16] İbnManzûr, *Lisânü'l-arab,* 14/ 84; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019), 587; Abdülaziz Bayındır, *"Umûmü'l-Belvâ"*, İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, (İstanbul, İfav Yayınları, 2006), 4/2070.

[17] Muhammed b. İsmâîl el-Emîr San'ânî, *İcâbetu's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil,* (Beyrut: Muessesetu'r-risâle,1986), 109; Devserî, *Umûmü'l-belvâ,* 61-62.

[18] Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* 3/35; Aydın, "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umumü'l-Belvâ Kavramı", 365.

[19] Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. AbdilhamidİbnülHümam, *et-Tahrir fi usuli''l-fikh* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1932), 350.

Klasik kaynaklarda umûmü'lbelvâ kavramının, usul bilginleri tarafından misallerle anlatıldığı görülmektedir. Yapılan tespitlere göre ilk tanım, Irak'taki IV. asır Şâfiî bilginlerinin öncü isimlerinden Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin (ö. 406/1016) yaptığı tanımdır. El-İsferâyînî bu güne kadar gelememiş olan "*et-Ta'lîka*"isimli eserinde, Zerkeşî'nin (öl.794/1392) naklettiğine göre umûmü'l-belvâ'yı, "*Her insanın bilmeye muhtaç olduğu şey*"[20] olarak ifade eder. Umûmü'l-belvâ kavramını tanımlamaya çalışan diğer bir Şafiî fakihi H.749/1349 yılında Kahire'de vefat etmiş olan Ahmed el-İsfahânî'dir. El-İsfahânîİbnü'l-Hâcib'inMüntehe'l-vusûl'ü ile ilgili yaptığı çalışma olan Beyânü'l-muhtasar isimli eserinde umûmü'l-belvâ hakkında yaptığı tanım şöyledir: "*Sadece bir kişiyle sınırlı kalmayan ve insanların tümünün kendisine ihtiyaç duyduğu şey.*"[21] Bu tanım ile yukarıda zikredilen İsferâyînî'nin tanımının geliştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Abdülazîz el-Buhârî, ahad haberin delil olarak kabulü ile ilgili, onun özünde umûmü'l-belvâ kriterini barındıran bir konu olup olmadığına vurgu yapan ilk Hanefî bilgininin yaşadığı asırda Irak Hanefîlerinin önde gelen isimlerinden Kerhî (öl. 340/952) olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte Kerhî'nin bu görüşünün, "müteahhirûn" ve "mütekaddimûn" bilginlerce benimsendiğini vurgulayarak, kavram hakkında mezhep içindeki seyrini anlatan bir değerlendirmede de bulunmaktadır.[22]

Umûmü'l-belvâ düşüncesinin ortaya çıkışı noktasında, şahıslara ve dönemlere göre farklılık arz eden görüşler mevcuttur. Bazıları bu düşünceyi Kerhî'ye,[23] Cüveynî[24] (öl.478/1085) ve Gazzâlî[25] (öl.505/1111)gibi bir kısım fakih ise, umûmü'l-belvâ düşüncesini Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) dayandırdıkları ifade edilmektedir. Bununla

---

[20] Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez- Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid,* thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud, (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'lİslamiyye, 1405), 4/347.

[21] Ebû's-Senâ Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî, *Beyanu"l-muhtasar şerhi Muhtasarı İbni"l-Hacib*, thk. Muhammed Mazhar Baka (Mekke: Camiatu Ummi"l-Kura, 1986), 1/746.

[22] Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr,* 3/35.

[23] Ebu'l-Hüseyin Basrî, *Mu'temed,* Thk. Muhammed Hamidullah, (Dımeşk: Ma hedu'l-İlmiyyi'l-Fransiyyi Li'd Dirâseti'l-Arabiyye, 1965), 2/660; Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Mustasfâ Min İlmi'l-Usûl,* Thk. Hamza b. Zuheyr, (Medine-İ Münevvere: t.s), 2/288; Abdülaziz El-Buhârî, *Keşfu"l-Esrâr,* 3/ 16; Ebû Ali b. Muhammed el-Âmidî, *El-İhkam Fî Usûli"l-Ahkâm,* Thk. Abdurrezzâk Afîfî, (Beyrut: Mektebetu"l-İslâmiyye, 1406), 2/112.

[24] Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh,* 1/665.

[25] Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Menhul min ta'lîkatî'l-Usûl,* thk. Muhammed b. Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 284.

birlikte bu düşünceyi EbûHanîfe'ye kadar götüren müelliflerin bir başka görüşlerini ise, umumü'l-belvâ'yıKerhî ve onu takip edenlere dayandırdıkları görülmektedir.[26]

Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve İmam Muhammed'in (öl. 573/1177) bugüne kadar gelen eserlerinin içinde umumü'l-belvâ'nınlafzî varlığı hakkında bir tespit yapılamamaktadır. Bunun yanında söz konusu eserlerde, insanların çoğunluğunu ilgilendiren meselelerde, haberlerin ahad derecesinde kalmaması gerektiğini ifade eden bir ilke de mevcuttur.[27] Umûmü'l-belvâ anlayışının, bu kavram türetilmeden önce de mevcut olduğunu gösteren bir başka ifade de "umûr-ı âmme" tamlamasıdır. Cessâs''ın işaret ettiğine göre, Hanefîlerin haber telakkisini temellendirdiği düşünülen[28] İsa b. Ebân'a göre "umûr-ı âmme" olarak görülen bir meselede, insanların haberinin olmadığı ahad bir rivayetin ulaşması haberin reddini gerektirir.[29]Cessâs, İsâ b. Ebân'dan yaptığı bu çıkarımın ardından, umûr-ı âmme meselesindeki görüşünü umûmü'l-belvâ kavramını açıklığa kavuşturacak bir biçimde değerlendirmesi bu ilişkiyi güçlendirmektedir.[30] Bu itibarla, umûmü'l-belvâ anlayışının en eski dönemden beri mezhep için temel bir özellik halinde olduğu söylenebilir.

Hanefîlerin eserlerinde umûmü'l-belvâ kavramının kullanımındaki farklılığa işaret etmemiz yararlı olacaktır. Hanefî usul bilginleri söz konusu kavramı "umûmü'l-belvâ" tamlamasıyla kullandıkları gibi, zaman zaman da "*belvânın umûmî olduğu yerler*" تعم بها البلو " olarak da kullandıkları görülmektedir.[31] Hanefî mezhebi eserlerinde umûmü'l-belvânın manevî inkıtâya yol açan nedenlerden biri olarak değerlendirilir. Bunun yanında aynı kavramın, zaruret kavramıyla birlikte de kullanıldığı görülmektedir.[32] Kavâid ve fürû-i fıkıh eserlerinde umûmü'l-belvânın meşakkat kavramı ile aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu şekildeki kullanımın, usul eserlerindeki kullanıma göre daha dar mana içerdiği söylenebilir.

---

[26] Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefi Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet",* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 298.

[27] Yargı, "Fıkıh Usûlcülerine Göre Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler", 157; Aydın,"Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umumü'l-Belvâ Kavramı, 371.

[28] Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet,* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 53, 95-97,127.

[29] Cessâs, *Usûl,* 2/113-114.

[30] Cessâs, *Usûl,* 2/113.

[31] Cessâs, *Usûl,* 2/116, 117; Serahsî, *Usûl,* 1/364, 368, 369.

[32] Serahsî, *Usûl,* 2/130, 187.

Yakın dönem müelliflerinin eserlerine baktığımızda İzmirli İsmail Hakkı, (öl. 1869/1946) İlm-i Hilaf'ta, müstakil olarak incelediği umûmü'l-belvâyı *"Umûmü'l-belvâ zaruretin cümleye şümulü demektir"* şeklinde tanımlamaktadır.[33]Ebû Saîd el-Hadimî (öl. 1176/1762) de yazmış olduğu "Mecâmiu'l-Hakâik adlı eserinde umûmü'l-belvâ'dan müstakil bir delil olarak bahsetmektedir. Bu eser üzerine şerh yapan el-Güzelhisarî (öl.1253/1837) ise, bu delile bağlı olarak inşa edilen hükümleri zikretmektedir.[34]

Vehbe Zuhaylî tarafından umûmü'l-belvâ ile ilgili olarak, "*mükellefin meşakkatten kurtulması veya meşakkatin kendisinden uzak durulamayacak kadar yaygınlaşması*"[35] şeklinde bir tanım yapılmıştır.

Ayrıca, "çokça karşılaşıldığı ve toplumu etkisi altına alacak derecede yayılması sebebiyle mükelleflerin sakınmasının çok zor olduğu hadiselerdir." , "İnsanlar arasında kazandığı yaygınlık nedeniyle bilinmemesi mümkün olmayan olay ya da durumlardır" şeklinde tanımlar da yapılmıştır.[36] Bütün bu tanımlardan hareketle, mükellefler üzerindeki yükün azaltılmasına ya da yok edilmesine neden olan ve insanların çoğunluğu için geçerli olabilen güçlükleri umûmü'l-belvâ olarak ifade etmek mümkündür.

2.1.1. Meşruiyeti

Umûmü'lbelvânın fıkhî hükümlerin belirlenmesinde ve değişmesinde göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eden birçok ayet, hadis ve sahâbe uygulaması mevcuttur. Bunların birkaçını şöyle sıralayabiliriz;

1. "*Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez*"[37] ve "*O, dinde size zorluk verecek bir hüküm koymamıştır*" [38] ayetleri İslam'ın kolaylaştırıcı bir din olduğunu göstermektedir. Böylelikle olağanın dışına taşan durumların dikkate alınması

---

[33] Rıfat Uslu, "İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8/36, (Şubat: 2015), 485.

[34] Mustafa b. Seyyid Muhammed Güzelhisârî, *Menâfiu'd-Dekâik Şerhu Mecâmiu'l-Hakâik,* (İstanbul: Daru't Tabati'l Âmire, 1308), 16.

[35] Vehbe Zuhaylî, *Nazariyetu'z-zarûrati'ş-şer'îyye mukârane me'e'l-Kânûni'l-Vaz'î,* (Beyrut: Müesseseü'r-Risâle, 1985), 123.

[36] Mustafa Baktır, "Umumü'l-belvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/155.

[37] Bakara, 2/185.

[38] Hac, 22/78.

dolayısıyla mükellefiyetlerin kaldırılması ya da hafifletilmesi Kur'an'ın kolaylık ilkesine uygunluk arz etmektedir.

2. *"Onlar (kediler) necis değildir. Çünkü onlar etrafınızda gezip dolaşan hayvanlardır"*[39] hadisi umûmü'l-belvânın itibar edilmesi gereken bir ilke olduğuna delalet etmektedir. Fukaha bu hadisin delil oluşunu şöyle izah eder: İlk bakışta kediler dışarıda dolaşan hem temiz hem de pis sayılan yiyecekleri yiyen hayvanlar olduklarından ağızları ve artıkları necistir. Şîrâzî(öl.476/1083) ve Nevevî,(öl.676/1277) zikredilen hadisin kendisinden kaçınılması meşakkatli olan necâsetten mesuliyetin kaldırıldığına dair delil olduğunu belirterek[40] bu durumu vurgulamaktadırlar.

3. İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in, *"Dinlerin hangisi senin için daha sevimlidir?" sorusuna, "kolaylık dini"*[41] diyerek cevap verdiğini rivayet etmiştir.

4. ÜmmüSeleme'ye gelerek bir kadın, *"Ben eteğimi uzatıyorum ve pis yerlerde yürüyorum. Eteğimin temizliğini nasıl yapmalıyım"* şeklinde bir soru sordu. Ümmü Seleme buna karşılık olarak, Hz. Peygamber'in "Pis yerlerden sonra yürünen temiz yerlerin eteği temizleyeceğini" bildirdiğini söylemiştir.[42] Hatta Abdullah b. Mes'ûd "*Rasulullah ile beraber bulunduğumuz halde, pis yerlere bassak da temizlik yapmazdık"* şeklinde bir rivayette bulunmuştur.[43] Zikredilen hadisler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in kadınların giydiği elbiselerin sürekli necis olan yerlere süründüğünü göz önüne alarak hükümde hafifletme sağladığı görülmektedir. Böylece necis olan bir yerden bulaşan pisliği sonraki temiz yerin temizlediği bildirilmektedir. Eğer böyle olmasaydı bu durum kadınların sokaklarda dolaşmamalarını, her dışarıya

---

[39] Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Kulâl Hasan Ali, (Beyrut: Müessesetu'rRisâle, 2013), 46; Süleyman b. Es'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981), "Tahâret" , 38.

[40] Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî,* nşr. Zekeriya Ömeyrât, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1995), 1/ 24; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Mecmû'şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî,* (Dımaşk: İdâretu't-Tibâ'a el-Müniriyye, ts.), 1/ 117-118, 170-172.

[41] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* thk. Şuayb el-Arnavût, Muhammed Nuaym el- 'Irıksûsî ve İbrahim ez-Zîbak, (Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1998), 4/17; Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İman", 29.

[42] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Tahâret", 109; Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî ibn. Mâce, *es-Sünen,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, "Tahâret", 79.

[43] Tirmîzî, "Taharet", 109.

çıktıklarında elbiselerini yıkamalarını ya da elbiselerini kısaltmalarını gerektirecekti. Her üç halin de kadınlar için sıkıntı oluşturacağı açıktır. Buna bağlı olarak, mezkûr hadisin umûmü'l-belvâ'yı göz ardı edilmemesi ve dikkate alınması gerektiği konusunda delil kabul edildiği açıktır.[44]

5. A'meş'ten (öl. 148/765) gelen rivayete göre; Yahya b. Vesseb, Abdullah b. I'yaş'ı Abdullah'ın arkadaşları ile birlikte yağmurlu bir havada üstleri kirli ve çamurlu bir şekilde, kıyafetlerindeki kir ve çamurları temizlemeden mescide girerek namaz kıldıklarını gördüm.[45] Yağmurlu havalarda, çamur ve pislikten sakınmanın güç olduğu açıktır. Bu sebeple sahabe, bu tür durumlarda kolaylık prensibi ile amel etmişlerdir. Nakledilen rivayetten de anlaşılacağı üzere, sahabenin uygulamaları da umûmü'l-belvâya delil teşkil etmektedir.

6. *"Ümmetim için meşakkat olacağı endişesini taşımasaydım, onlara her namaz için misvak kullanmaları gerektiğini emrederdim*"[46] şeklindeki hadis de umûmü'l-belvânın dikkate alınması gerektiğine dair delil olduğu söylenebilir. Zira Hz. Peygamber her namaz için misvak kullanılmayı ümmetini meşakkate sürükleyeceği endişesiyle emretmemiştir.

7. Fakihler umûmü'l-belvânın göz önünde bulundurulmasına yönelik sahabe tarafından yapılan uygulamaları da delil olarak ileri sürerler. Hz. Ömer bir kafileye önderlik ederek sefere çıktığında yolculuk esnasında bir havuza rast gelinir. Kafiledeki kişiler arasından Amr b. el-As havuzun başında bulunan kişiye *"havuza yırtıcı cinsten hayvanlar geliyorlar mı"* diye sorunca Hz. Ömer havuzun başında bulunan sahibine, "*bize bu konuda bir şey söyleme, zira bu sudan içmek üzere hayvanlar da gelebilir biz de gelebiliriz"* dedi.[47] Fakihler bu rivayetin umûmü'l-belvânın hafifletici bir sebep olduğunu gösterdiğini şu şekilde açıklarlar: Hz. Ömer yırtıcı cinsten hayvanların havuza sıklıkla gelmelerini ruhsata sebep saymıştır. Hz.

---

44 Devserî, *"Umumü'l Belvâ",* 329-330.

45 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef,* terc. Hüseyin Yıldız, (İstanbul: ocak Yayıncılık, 2013), 1/97.

46 Buhârî, "Cuma", 7.

47 Malik b. Enes, "el-Muvatta", 47.

Ömer, sıkça rastlanılan bu gibi durumları yükümlülükleri kolay hale getirme nedeni görmeyi Hz. Peygamber'in sözlerinden ve uygulamalarından anlamıştır.[48]

8. Umûmü'l-belvânın meşruiyeti ile ilgili Şâtıbî (öl. 790/1388); "İcmâ mükelleflere ağır gelen fiillerde onları yükümlü tutmama ilkesine bağlıdır. Bu sebeple Şârî de mükelleflere, meşakkat ve sıkıntıyla karşılaştıkları durumlarda zorlaştırmak yerine kolaylık ilkesine başvurulması gerektiğine işaret etmektedir." [49]sözleriyle umûmü'l-belvânın icmâ'daki yerine işaret etmiştir.

9. İslam Hukukçuları, toplumun tümü ya da geneli için meşakkate yol açtığı hallerde hafifletme cihetine gidilmesinin uygun olacağına yönelik şöyle bir gerekçe de gösterirler: Şâri', hükümlerin mükellefler üzerinde meşakkate yol açtığı hallerde çıkış yollarını arayarak onları kullanmalarına izin vermiştir. Hatta Şâri' tarafından kastedilen çıkış yolu, mükellef tarafından bu yolun bulunarak ona göre amel edilmesidir. Böylece mükellef meşakkate uğradığında, meşru çerçevede hareket ederek sıkıntıyı atlatması, Şâri' tarafından verilen emri ihlal anlamına gelmez. Bilakis onun emrine uymuş kabul edilir. Tam tersi düşünüldüğünde Şâri 'in sağlamak istediği maksada aykırı hareket ederek kendisi için kolaylığın yollarını engellemiş olur. Çünkü Şâri' kulları için maslahatları gözetmiştir. Fakat hükümler bazen farklı nedenlerle olağanın dışında seyrederek zor hale gelebilir. Şâri' bu gibi durumlarda mükelleflere çıkış kapılarını meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla mükellef meşakkat ya da sıkıntıya uğradığında, meşru çerçevede bir çözüm üreterek bu tür sıkıntılardan kurtulmakla fıkha muhalif bir harekette bulunmuş olmaz. Ancak mükellefin meşru olanın dışında bir yol kullanarak kolaylığa ulaşmaya çalışması da uygun düşmez.[50]

İslam'ın genel esasları da umûmü'l-belvâyı hükümler açısından hafifleten bir unsur olarak görülmesine işaret etmektedir. Çünkü bir olayda ya da meselede umûmü'l-belvânın var olduğu biliniyorsa insanlar mükellef tutularak, kolaylaştırma yoluna gidilmeyerek hükmün aslında ısrar edildiği takdirde, umûmü'l-belvânın gerçekleştiği

---

[48] Muhammed Yüsri İbrahim, *Fıkhu'n-nevâzil li'l-ekalliyâti'l-Müslime ta'sîlen ve tatbîkan,* (Katar: Vizâretu'l-Evkâf ve'şŞu'uni'l-İslamiyye, 2013), 441.

[49] İbrahim b. Musâ eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 2/210-212.

[50] Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 932.

mesele insanlar için ciddi problemlere sebebiyet vererek maslahatların kaybedilmesine neden olur. Bu da insanlara yarar sağlamaz, aksine zarar verebilir.[51]

2.1.2. Umumü'l-Belvâ'ya Götüren Sebepler

Umûmü'l-belvânın dayanağı olan meşakkatler göreceli, yani kişilere göre değişiklik arz edebilen sıkıntılardır. Zira meşakkat ve sıkıntılar kişinin gücüne, zayıflığına, azmine, içerisinde yaşadığı durumun şartlarına, zamana ve işe göre farklılık göstermektedir. Misal olarak, benzer şartlarda olan iki kişiden birine ağır olan bir iş diğerine kolaydır. Bunun gibi kişilerin meşakkatler karşısında sabrı da değişkenlik gösterebilir. Açlık ve susuzluk karşısında tahammül de bunun gibidir. Bu durumda umûmü'l-belvâ sebebi olan yükümlülüklerin hafifletilmesinde dikkate alınması gereken meşakkatler için belirli bir kural ve sınırın olmadığı ifade edilebilir.[52]

Umûmü'lbelvâya götüren sebepler genel anlamda iki şekilde incelenmektedir. **a)** Kaçınılması için aşırı meşakkat gerektiren durumlar, **b)** Yaygınlığı ve aşırı meşakkatli olması hasebiyle içinden çıkılmaz bir hal alan, mükellefin sakınmasının ve kurtulmasının zor olduğu durumlar. Yani birinci durumda duyulan ihtiyaç şartları ikinci durumda ise zorluğu kaldırmak gayesi umûmü'lbelvâya başvurma sebebidir.[53]

İslam bilginleri, umûmü'lbelvânın ortaya çıkış sebeplerini şöyle açıklamışlardır:

1. Mükellefin yerine getirmekle emrolunduğu filin taşıdığı meşakkat sebebiyle toplumun çoğunluğunun ya da tamamının ondan sakınmasının zor olması. Bu itibarla, teklîf olunan fiil sıkıntı ve meşakkat içermesinin yanında kendisinden uzak durulmasının zor olması halinde umûmü'l-belvâ söz konusudur.[54] Oruçlu bir kimsenin boğazına toz kaçması buna örnektir. Bu tür durumlarda orucun

---

[51] Tayyib Selâme "el-Ahzu bi'r-ruhsa ve hükmühü", *Mecelletu Mecme'i'l-Fıkhi'l-İslâmî,* 8/1, (1994), 523.

[52] Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 71-72; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 932; M. Zeki Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umumü'l-Belva", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,* 13/26, (2020), 198-199.

[53] Sâlih b. Abdillâh İbn Hamîd, *Raf'u'l-Harec*, (Mekke: Câmiatu'l-Ummi'l-Kura, 1403), 262; Eser, İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l Belva-İstihsan İlişkisi", 79.

[54] Devserî, *Umûmü'l-belvâ*, 71; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 932.

bozulmayacağına hükmedilmiştir. Çünkü bundan kaçınmak zor ve meşakkatlidir.[55] Yine boyacılık mesleği yapan bir kişinin kullandığı boyadan bedenine bulaşmasını önlemesi neredeyse mümkün değildir. Eline yapışan boyayı çıkarması ya da tırnaklarının arasına giren boyayı kazıması da bu işi sürekli yaptığından meşakkatlidir. Bu sebeple abdestte yıkanması farz olan uzuvlarından boyayı çıkarmasa da abdesti geçerlidir. Söz konusu durum bu ve bunun gibi mesleklerde çalışan herkes için aynıdır. Dolayısıyla bu zorluk umûmü'l-belvâ olarak değerlendirilir ve bu türden olan meslek erbabına kolaylık getirilir.[56]

2. Bir fiilin, çokça tekrar etmesi ve uzun müddet etkisinin sürmesinden dolayı insanların sıkıntıya düşmesi. Hayız ve nifas günlerinde kadınların namazı bunun gibidir.[57] Kadınların hayız hâli her ay tekrar ettiğinden, nifas hâli de uzun sürdüğünden, bu dönemlerde kılınmayan namazların sonradan kaza edilmesi zorluk ve meşakkate neden olacağından, kadınların bu süre içerisinde kılamadığı namazları kaza etmelerinin gerekmediği yönünde hüküm verilmiştir.[58]

3. Bir durum ya da fiilin mükelleflerin tümü ya da geneli üzerinde sıkıntı oluşturacak derecede yaygınlık kazanması.[59] Çünkü bir iş yaygınlık kazandığında meşakkate sebebiyet verebilir.[60] Mâlikîfukahâsındanİbnü'l-Arabî'nin (öl.543/1148) de ifade ettiği gibi bir olayda sıkıntının genel olması hükmü düşürür.[61] Örneğin evlerde beslenen kedinin necis olarak görülmesi, yediği, içtiği kabın ve dolaşırken temas ettiği her yerin temizlenmesini gerektirir. Bu da insanlar için meşakkat ve zorluk

---

55 Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 72; İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/423; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umumü'l-Belva" 199.

56 İbnu Abidin, *Reddü'l Muhtar,* 2/97-98; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni"l-Muhtac ila ma'rifeti me'ânî elfâzi"l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi"t-Turâsi"lArabî, ts.), 1/628.

57 Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 87; Eser, İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'lBelva-İstihsan İlişkisi", 80;Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umumü'l-Belva" 199.

58 Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,* 1/60; Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 87;Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umumü'l-Belva" 199.

59 Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 93; Eser, İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l Belva-İstihsan İlişkisi", 80.

60 Sâlih b. Abdillâh İbn Hamîd, *Raf'u'l-Harec*, 274; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

61 Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/310; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

oluşturur. İşte bu sebeple fakihler, kediyi ve onun artığının, yediği içtiği tabağın temiz olduğuna hükmetmişlerdir.[62]

4. Bir şeyin hem necis olması hem de fark edilemeyecek derecede küçük olması.[63] İslam hukukunda bunun için birtakım kıstaslar koyulmuşsa da tam olarak miktarını örf belirler.[64] Fakihler, kıyafete sivrisinek kanının bulaşmasını ve sineklerin getirdiği necis olan şeyleri, yolda yürürken çamur ya da pis su gibi necasetlerin sıçramasını buna örnek verirler. Çünkü bunun gibi şeyler gözle görülemeyen ya da kaçınılması zor olan şeylerdir. Bu sebeple, insanların üzerine bulaşan bu vb. necasetler namaza engel görülmemiştir.[65] Bununla birlikte bu türden necâsetlerin karıştığı sular da pis sayılmaz. Nevevî, Şafiî fakihlerinin bu hususta görüşlerini bildirdikten sonra, sahih olan görüşün, gözle görülmesi mümkün olmayan küçük necâsetlerin bulaştığı kıyafet ve suların temiz sayıldığı yönünde olduğunu söyler ve gerekçe olarak da bu tür necâsetlerden kaçınmanın zor ve meşakkatli olmasını gösterir.[66] Bu itibarla, umûmü'l-belvâ'nın oluşmasında, zarûret hâlinin, bu halin çokça tekrarının, yaygınlaşmasının, uzun sürmesinin ve ondan sakınmanın meşakkat verici olmasının önemli etkenler olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.3. Umûmü'l-Belvâ'nın Şartları

İslam'ın özünde kolaylık prensibini barındırdığı bir gerçektir. Bu gerçeğe bağlı olarak mükellefler için yükümlü oldukları fiillerde sıkıntı ve meşakkat olması durumunda hafifletme cihetine gidilir. Fakat bu zorlukların hangilerinin umûmü'lbelvâ kapsamına girdiği konusu görecelidir. Bunun açıklığa kavuşturulması için birtakım objektif kurallara ihtiyaç vardır. Bu nedenle insanların karşı karşıya kaldığı meşakkatlerin umûmü'lbelvâ kapsamında değerlendirilmesi için İslam Hukukçuları tarafından bazı şartlar ortaya konulmuştur. Umûmü'lbelvânın

---

62 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/65; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l Belva-İstihsan İlişkisi",80.

63 Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir es- Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'İlmiyye, 1403) 1/159; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umumü'l-Belva" 199.

64 Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

65 Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 109-110; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 1/159; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42/155; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933; Eser, İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l Belva-İstihsan İlişkisi", 80; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ", 200.

66 Nevevî, *el-Mecmû',* 1/126-127; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

mahiyetinin daha iyi anlaşılması için önemli olduğunu düşündüğümüz bu şartları şöyle sıralayabiliriz:

1. Umûmü'lbelvâ, fiilen var olan ve varlığından emin olunan, toplumun çoğunun karşılaştığı bir meşakkat haline gelmiş olmalıdır.[67] Buna göre, vehme dayalı, gerçek dışı sıkıntı ve meşakkatler söz konusu hükümler için hafifletme sebebi sayılamaz. Mükellef, biri meşakkatli diğeri kolay olmak üzere iki yoldan birini seçme imkânı bulduğu halde umûmü'lbelvâdan faydalanamaz. Bu itibarla ancak meşakkatin kesin olduğu hallerde ruhsat tercih edilebilir.[68]

2. Umûmü'lbelvâmasiyet olarak değerlendirilebilecek bir hususta olmamalıdır. Çünkü ruhsatlar dinin yasakladığı işlerde kulanılamaz. Buna göre hırsızlık yapmak, kumar oynamak, birini öldürmek, içki içmek gibi Şa'rî'nin yasaklarına aykırı hareket etmek gayesiyle çıkılan bir yolculuk için ruhsattan ya da umûmü'lbelvâdan söz edilemez. Zira ruhsat, hukuk tarafından mükellefler için tanınan bir tercihtir. Dolayısıyla günaha giden yolda ruhsattan faydalanılamaz.[69] Bu konu ile ilgili olarak Zerkeşî ve Suyûtî, (öl. 911/1505) ruhsat ilişkisi bulunan bir iş yasaklanmışsa ruhsattan söz edilemeyeceğini savunurlar. Yine bu konuda "Şâri'în koymuş olduğu ruhsatların günahlarla ilişkisi olamaz" kaidesi ile de tarif edilmiştir.[70]

3. Umûmü'lbelvâ mükellefin ihmalkârlığından kaynaklı değil, söz konusu fiilin yapısı itibariyle tabii bir durum olmalıdır. Dolayısıyla yaygınlığı kişinin ihmalinden kaynaklanan bir meşakkat umûmü'lbelvâ sebebiyle hafifletilmesi gereken bir fiil olarak değerlendirilemez.[71]

4. Bir zorluğun ya da meşakkatin umûmü'lbelvâ kapsamında görülebilmesi için şer'î kat'î bir nassa aykırı olmaması gerekir. Hanefî fakihlerinden Serahsî, (öl.571/1176) hakkında nass bulunan bir konuda umûmü'lbelvâdan söz edilemeyeceğini, ancak

---

67 Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 338; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42/156.

68 Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 338; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933; Zeynep Mecur, *Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ,* (Cezayir: el Vadi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 29; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ", 200.

69 Devserî, Umûmü'l belvâ, 349; Aslan, " Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 935; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ", 201.

70 Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid,* 3/169; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/78.

71 Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 347; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42/156; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 935; Mecur, Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ, 29; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ", 201.

nassa aykırı olmadığı sürece umûmü'lbelvâya itibar edilebileceğini açıkça ifade etmiştir.[72] İbn Nüceym (öl.970/1563) de meşakkatin, hakkında nass olmayan meselelerde dikkate alınabileceğini ifade etmiştir.[73] Çünkü umûmü'lbelvâ, mükelleflerin emrolunduklarıictihâdî konularla ilgili karşılaştıkları meşakkatlerin kaldırılması ya da hafifletilmesine yönelik işletilen bir kâidedir.[74] Dolayısıyla nasslarla çelişmesi durumunda meşakkatler hafifletme sebebi olamaz.[75] Özellikle bir hüküm hafifletildiğinde mefsedet tahakkuk edecekse ya da bir maslahatı ortadan kaldıracaksa umûmü'l-belvâ dikkate alınmaz. Buna alkol kullanmak ve faizle ilgili işlemler misal olarak verilebilir. Çünkü içki içme ve faiz dünyanın her yerinde yaygın olan iki eylem olsa da, bunların yasak olarak kalmasında herhangi bir meşakkat yoktur. Ayrıca bu iki eylemin yaygın olması, yani umûmü'l-belvâ haline gelmesi de haram hükmünü hafifletme sebebi olamaz. Zira bunlarla ilgili umûmü'l-belvâyı dayanak göstererek hafifletme cihetinin tutulması durumunda nassa muhalif hareket edilmesinin yanında yasak olmalarına sebep olan mefsedet meydana getirilmiş olur.[76]

2.1.4. İslam Hukukunda Kolaylaştırmayı İfade Eden Temel Kaideler

Küllî kâideler arasında doğrudan ya da dolaylı olarak kolaylık prensibini kapsayan birçok kural vardır. Biz de burada, kolaylık prensibi ile doğrudan teması olan yedi küllî kâideyi incelemeye çalışacağız. Böylelikle söz konusu kâidelerin tespit ve tahlili ile birlikte kolaylık prensibinin kapsamına ve bu kâidelere temel oluşturmasına dikkat çekeceğiz.

1. "Meşakkat TeysiriCelbeder"[77]: Söz konusu kaidenin dayanağı Kura'n-ı Kerim'de bulunan " *Allah sizler hakkında kolaylık arzu eder zorluk istemez"*[78]**,** *"Allah*

---

[72] Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût,* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1989), 4/104-105.

[73] Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed Mısri Hanefi İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir,* thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, (Dârü'l-Fikr, 1983), 92.

[74] Baktır, *"Umûmü'l-Belvâ",* 42/156; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 934.

[75] Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 340; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 156; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 934; Mecur, *Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ,* 29; Uyanık, "İslam HukukundaDini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ", 201.

[76] Tayyib Selâme *"el-Ahzu bi'r-ruhsa ve hükmühü",* 525; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 934.

[77] Mecelle, md.17.

[78] Bakara, 2/185.

din konusunda size bir zorluk çıkarmamıştır"[79]ayetleri ile *"Sizler kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı değil"*[80] gibi hadislerdir.İslam dininde kolaylık prensibi önemli bir yere sahiptir. Bu kâideye göre, karşılaşılan herhangi bir sıkıntı beraberinde kolaylığı da getirir. İnsanlar için bir zorluk ve sıkıntı meydana geldiğinde, hadisenin çözümü için kolaylık ilkesi esas alınır ve buna göre çözüm üretilir.[81]Havale, karz ve hacir gibi ahkâm-ı fıkhiyyenin pek çoğu bu esasa dayandırılmıştır. Fukahânın fıkhî hükümlerde gösterdikleri ruhsat ve hafifletmeler hep bu kaideden istihrac edilmiştir.[82]

Meşakkat, aslında meşrû olmayan hükümlerin değişmesini ya da güçlük ve sıkıntı halinde, normal şartlarda geçerli olan ahkâmın yerine yeni hükümlerin getirilmesini gerekli kılar. Bazı hükümlerde ise kolaylaştırma ilkesi göz önünde bulundurularak, insanlar üzerinden güçlük ve sıkıntıların kaldırılmasını sağlar.[83]

Daha önce umûmü'lbelvanın şartları kısmında da değindiğimiz gibi şer'î yükümlülüklerde kolaylığa gidilebilmesi birtakım şartlara bağlıdır. Bu kaide ile ilgili de meşakkatten kastedilen şey, şer'i mükellefiyetlerin özünde olan zorluklar değildir. Yani had ve kısasların uygulanması, cihatın zorluğu gibi konularda hafifletme söz konusu olamaz.[84]

Yolculukta dört rekatlı farz namazların iki rekat olarak kısaltılması, mest üzerine mestin süresinin üç güne çıkartılması, yolcunun Ramazan orucunu tutmada serbest bırakılması, yine abdest için su bulamayan ya da suya ulaşma imkanı olmayan kişinin teyemmüm alması bu kâideye örnek olark gösterilebilir.

2. Bir İş Zîk Olduk da Müttesî Olur: "Meşakkat teysiricelbeder" kaidesinin devamı niteliğinde olan bu kaideye göre, sıkışmış durumda olan bir iş kendi kendini genişletir. Bu kaide el Eşbâh ve'n-nezâir adlı eserde إذا ضاق اتسع (إن الامر)şeklinde

---

79 Hac, 22/78.
80 Buharî, "Vudu"; "Edep", 80.
81 Mustafa Yıldırım, *Mecellenin Külli Kâideleri.* (İzmir: İzmir, İlahiyat Fakültesi Yayınları 2012), 68.
82 İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 37.
83 Vehbe Zuhayli, *Nazarıyyetu'z Zarûrati'ş-şer'ıyye,* 200-201; Ülfet Görgülü, *İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi*, (İzmir: Dokuz Eylül üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 20.
84 Yıldırım, *Mecell'nin Külli Kâideleri*, 72.

geçer.[85] Kaynaklarda bu kaidenin Arapların kullandığı bir darb-ı mesel olduğu ve İmam Şafii'nin de bunu kullanarak hüküm verdiği belirtilir[86]. Yani bir işte meşakat söz konusu olduğunda kolaylık ve genişlik gösterilir. İçinde zorluğu barındıran her olay ya da konu aynı zamanda kolaylığı da barındırır. Bir zorluk karşısında esnekliği ve geniş açıdan değerlendirmeyi sağlamak gerekir. Bir başka ifadeyle, daralan ya da sıkışan her iş, fizik kurallarında olduğu gibi bir genişliğe ve kolaylığa yol açar.[87]

Bu kaidenin mefhumu'l muhalefetinden hareketle, "Bir iş geniş olduğunda daraltılır" ilkesi geliştirilmiştir.[88]Imam Gazzâlî bu ikisini birlikte değerlendirerek كل ما جاوز عن حده انعكس الى ضده "Sınırını aşan her şey zıddına döner"[89] demiştir. Yani bir iş meşakkat sebebiyle genişletilmesi gerektiğinde, meşakkat kendisinden gidinceye kadar genişletilir. Daha sonra meşakkatin gitmesiyle iş eski durumuna döner. Bu da İnşirah suresinde geçen, " *Her zorlukla beraber elbette bir kolaylık vardır. Evet, her zorlukla beraber elbet bir kolaylık vardır*." ayetine dayanır.[90]

Mesela, malı ve kazancı haczedilmekle karşı karşıya kalan bir borçlu, hayatta kalabilmek için, mallarını kaçırarak izini kaybettirmek için her türlü hile yoluna gidebilir. Bu durumda alacaklı, borçlunun malından hacz yoluyla alacağını temin edemeyecektir. Halbuki alacaklıya, borçlunun malından sadece hayatta kalması için gerekli olan miktarın fazlasını haciz yetkisi verildiğinde, borçlu hilelere başvurarak borcunu ödemekten kaçınma yoluna gitmeyecektir. Böylelikle alacaklı da geç de olsa alacağını tahsil etme imkânı bulacaktır.

Yine maddi gücü olmadığından borcunu ödeyemeyen kimseye ödeme imkânı buluncaya kadar müddet verilmesi ya da tek seferde ödeyemediği durumda taksit imkanının tanınması bu kâidedendir. Ayrıca bu hükme dayanak olarak, Kur'an-ı Kerim'de geçen "şayet borçlu sıkıntıda ise eli genişleyinceye kadar ona zaman tanıyın"[91] ayeti de gösterilebilir.[92]

---

85 İbn Nüceym, el-Eşbâh, 37; Suyûtî, el-Eşbâh, 83.
86 Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid,* 1/73: Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler,* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 105.
87 Yıldırım, *Mecell'nin Külli Kâideleri,* 71.
88 Yıldırım, *Mecell'nin Külli Kâideleri,* 71.
89 Suyûtî, *el- Eşbâh,* 84.
90 Görgülü, *İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi,* 20.
91 Bakara, 2/280.

3. Zaruretler Memnu' Olan Şeyleri Mubah Kılar[93]**:** "Zaruret"[94]; yasaklanan bir fiilin yapılmasını caiz hale getiren bir özürdür. "Mubah"[95] ise; Şarî'nin mükellefleri yapıp yapmamakta serbest bıraktığı şeydir. Usulde zaruret sebebiyle haramın mubah olmasına ise "ruhsat" denir. Ancak burada ruhsatın mubahlığından kasıt , sorumlu olmama manasında kullanılmıştır. Yani işlenen fiilin haramlığını kaldırdığı anlamına gelmez. Mubah bir fiil, nasıl işleyen kişinin ayıplanmasını gerektirmezse, ruhsat da işleyenin ayıplanmasını gerektirmez demektir. Mesela, kişi ikrah edilse ve bir başka kişinin malını yok etse, bu başkasının malına zarar vermenin haram olmadığı anlamına gelmez. Ancak bu, ruhsattan faydalanan kimsenin de ayıplanmasını gerektirmez. Dolayısıyla ruhsatta sadece hukukî mesuliyet kalkar, haram olan şeyin haramlığı devam eder. [96] Burada şunu da ifade edelim ki; ikrah altında işlenen bir fiilde sorumluluk, fiili işleyenin değil zorlayan kimsenindir. Ayrıca ikrah sebebiyle başkasının malına zarar verilmesi, kişiyi mesuliyetten kurtarmaz. Yalnızca cezalandırılmasını önler. Başkasının malına zarar vermemek için kendisinin zarar görmesini göze alan kişi ise dinen sevap almış olur.

Kişinin bizzat kendisiyle ilgili bir ikrah durumunda, dinen haram sayılan bir fiili işlemesine müsaade edilmiştir.[97] Hatta bu ruhsatı kullanmayan ve bu sebeple kendini tehlikeye sokan kişi günahkâr kabul edilmiştir. [98] Burada bahse konu olan şey konunun hukuki yönüdür.

Zaruret sebebiyle meyte etinin yenmesi, hayatta kalacak kadar şarap içilmesi, ikrah altında olan kişinin kendisini küfre sokacak bir kelimeyi telaffuz etmesi gibi birçok mesele bu kâide sebebiyle caiz görülmüştür.[99]

Ancak zaruretler bütün yasakları mubah hale getirmez. Bu konudaki ölçü, işlenmeye zorlanan yasağın zaruretin altında bir seviyede olmasıdır. Mesela ikrah altında olan bir kimse, başkasını öldürmeye ya da bir uzvunu kesmeye zorlansa, bunu yapması

---

92 Yıldırım, *Mecell'nin Külli Kâideleri,* 72
93 Mecelle, 18.
94 İbn Manzûr, *Lisânü'l Arap,* 2/242.
95 İbn Manzûr, *Lisânü'l Arap*, 1/384.
96 Görgülü, Kolaylık Prensibi, 24; Yıldırım, Mecelle'nin Küllî Kaideleri, 78.
97 Bakara, 2/173; En'am, 6/145; Nahl, 16/115.
98 Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabi, ts.), 3/274; Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri,* 78.
99 İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 85; Görgülü, *Kolaylık Prensibi,* 24.

caiz olmaz. Çünkü buradaki zaruret, yasaktan daha üstün bir konumda değildir. Dolayısıyla mubahlığa gerekçe olarak kabul edilemez.[100]

4. "Zarar-ı âmmı def' için zarar-ı hâs ihtiyar olunur":[101]Yani genel zarar, özel zarara tercih edilir.[102] Çoğunluğun yararının göz önünde bulundurulması hukukun esaslarındandır. Asıl olan çoğunluğun zarar görmemesidir.[103] Mesela cahil bir doktoru meslekten ihraç etmek, doktorun şahsında özel bir zararken; cahil olan doktorun mesleği yapması durumunda tedavi ettiği hastalara verdiği zarar ise kamuya mâl olacak nitelikte genel bir zarardır.[104] Bu durumda doktorun ehliyet sahibi olmadığı halde icra ettiği mesleği vasıtasıyla geçimini sağladığı bireysel yarar, toplum sağlığının muhafaza edilmesine ilişkin kamu yararına tercih edilir.[105] Aynı şekilde bir mahallede yangın çıksa, yangının büyümesini önlemek amacıyla devlet yetkilileri tarafından, sahiplerinin rızası olmadan bir kısım evlerin yıkılmasına müsaade edilmesi ya da buna benzer olarak yangının büyümesini engellemek için, normalde yasak olduğu halde bazı ağaçların kesilmesi bir gereklilik halidir.

Görüldüğü üzere söz konusu kâide ile, toplum yararı gözetilerek, normal şartlarda uygun görülmeyecek seviyede de olsa bazı yasaklar geçici olarak kaldırılmaktadır. Böylelikle insanların genelini sıkıntıya sokan birtakım hadiseleri çözüme kavuşturmak maksadıyla kolaylaştırma yoluna gidilmektedir.

5. "Hâcetumûmî olsun husûsi olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur"[106]**:** Sözlükte, havc kelimesi ve bunun kökünden türetilmiş ihtiyaç, "bir şeylere muhtaç olmak, ğaraz (amaç), rağbet etme (çoğulu hâcât,havâic)"[107] anlamlarına gelir. Bir

---

[100] Suyûtî, *el-Eşbâh,* 84; İbn Nüceym, *el-Eşbâh,* 85.

[101] Mecelle, 26.

[102] M. Şevket Ustaosmanoğlu, *Mecellenin Özü (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*,(İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2019); Osman Öztürk, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri,* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 32; Burak Taş, "Mecelle'nin Maslahata İlişkin Hükmünün (58. Madde) Günümüz Hukuku İle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 16/2, (Ekim, 2021), 623.

[103] Yıldırım, *Mecellenin Külli Kâideleri,* 88.

[104] Ustaosmanoğlu, *Mecellenin Özü,* 50; Taş, "Mecelle'nin Maslahata İlişkin Hükmünün (58. Madde) Günümüz Hukuku İle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", 623-624.

[105] Taş, "Mecelle'nin Maslahata İlişkin Hükmünün (58. Madde) Günümüz Hukuku İle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", 623-624.

[106] Mecelle, 32.

[107] Rahmi Yaran, "İhtiyaç", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/573; Ercan Eser, "İhtiyaç-Zaruret Bağlamında "Hâcet Umumî Olsun Husûsî Olsun Zaruret

şeyin eksik olmasıyla meydana gelen ve duygu gibi noksanlığı hissedilen şeye ihtiyaç denir. İslam hukukçuları, ihtiyaç kelimesini zarureti de içine alacak şekilde kullanmışlardır. Ancak bununla zaruret haline göre daha aşağı bir seviye kastedilmiştir.[108] Bu yüzden, zaruret sebebiyle meşru olan hükümler geçici, ihtiyaç sebebiyle meşru kılınan hükümler ise süreklilik arz etmektedir.[109]

Zaruret, insanın hayatını idâme ettirebilmesi, kendisine bağlı olan hususları ifade eder. İhtiyaç ise, insanın hissettiği ve tedarik edilmediği sürece sıkıntıya gireceği ve aksaklıklara sebebiyet verecek olan şeylerdir. Hacet ile kastedilen, kendisinden mahrum kalındığında insanların zarar görmediği şeydir. Bir şeyi arzu etmek ya da iştah duymak değildir. Bu yüzden "dini- hukuki" açıdan önemli olan, arzunun ve iştahın karşılanması değil, sıkıntı ve zararın giderilmesidir. Diğer yandan ihtiyacın ferdî ya da ictimâî olması ruhsatlar bakımından önemlidir. İmam Cüveynî umumi ihtiyacın ferdi zaruret gibi olduğunu ifade eder. Ona göre toplumda yer alan genel bir ihtiyaç, ferdî zarurete tekabül eder. Ruhsatlar için fert açısından gerçek zaruret olması esastır. Ancak toplum için açık ihtiyaç yeterlidir. Dolayısıyla genel ihtiyacın giderilmesinde zaruret konusunda olduğu gibi ihtiyaç miktarı yeterli görülmüştür. Söz konusu kaide de bu şekilde anlaşılmalıdır.[110]

İslam hukuku insan ve toplum ihtiyacını gözeten bir sistemdir. Bu ihtiyaçlar bazen nass, kıyas ve örfle meşrulaştırıldığı gibi, bazen de doğrudan maslahat gözetilerek imkân verilmiştir.[111] Bir ihtiyaç yaygın hale geldiğinde, zaruret hükmünün işletilmesi için söz konusu ihtiyacın topluca giderilmesi şart değildir. Toplumun her ferdi kendine ait şahsi ihtiyaçları ortaya çıktığında aynı ruhsatı kullanabilir[112]

Hukuki yönden ihtiyaçların göz önünde bulundurulması genel kurallardan istisna edilmiştir. Ancak ferdi zaruret geçici olduğu halde, toplumun geneli söz konusu olduğunda ihtiyacın dayandığı ruhsatta devamlılık söz konusudur. Seferde namazın kısaltılması, orucun ertelenebilmesi, Cuma namazının farziyetinin düşmesi, su yoksa

---

Menzilesine Tenzîl Olunur" Fıkıh Kuralının Fıkhi Hükümlere Etkisi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/19 (Ocak-Haziran 2016), 125.

108 Yaran, "İhtiyaç", 21/573.

109 Yıldırım, *"Mecelle'nin Küllî Kaideleri",* 98.

110 Yaran, "İhtiyaç", 21/574.

111 Yıldırım, *Mecellenin Küllî Kâideleri,* 98.

112 Yaran, "İhtiyaç", 21/574.

teyemmüme izin verilmesi gibi ruhsatların işletilmesi; zekat, kurban, hac ibadeti, fıtır sadakası gibi emirlerde mükellefiyet için temel ihtiyaçların (havâic-i asliye) karşılanabilir olmasının şart koşulması; muamelatta ise "selem, icare, istisna', bey' bi'l- vefa, müsakat, müzâraa, mudarebe, murâbaha, vedia" gibi akidlerin yanında, para vakıflarının da meşru kabul edilmesinde toplumda yaygın hale gelmiş ihtiyaçların dikkate alınarak insanlardan sıkıntı ve zorluğun giderilmesi hedeflenmiştir.[113]

6. "Örf ile tayin nass ile tayin gibidir":[114] **"**Sözlükte, yadırganmayan, iyi olan, tanınan, bilinen, peşpeşe gelen" anlamlarındadır.[115]Türkçe'de kullanımı "örf"'tür. Fıkhi hükümlerin çıkarılmasında kendisine sıkça atıfta bulunulur ve bazı sosyal davranışlarla birlikte dile yerleşmiş olan kullanımları ifade eder.[116] Ayrıca sözlükte, eskiye dönmek; geri çevirmek, üst üste yapmak ve bir şeyi tekrarlamak" gibi manalar içeren ve "avd" kökünden türemiş "âdet" kelimesi de genellikle "örf ve gelenek" anlamında kullanılır.[117]

Terim anlamıyla örf kavramını Ebu'lBerekât en-Nesefî (ö. 710/1310) el-Mustasfâşerhu'n-nâfî isimli kitabında *"akıl yönünden benimsenerek vicdanlarda yerleşen ve selim tabiatlerin benimsediği şey*" şeklinde tarif etmiştir. Nesefî'den önce Cessâs örf kelimesinden türemiş olan maruf kelimesini "*akıl tarafından yapılmasının güzel görüldüğü ve sağlıklı akla sahip kişilerce de münker sayılmayan şey*" diye tarif etmiştir.[118]

İslam'da örf ve âdet, koşulsuz olarak kabul görmediği gibi tamamen de reddedilmemiştir. Bunun yerine dindeki temel esaslara uyumu açısından ele alınmıştır. Bu esaslara ters düşmeyenler kabul görmüş diğerleri ise reddedilmiştir. Bu yönüyle bazı örf ve adetler İslam hukukunun kaynağı olarak görülmüştür. Fukahâ

---

113 Tahir b. Âşûr, *Makâsıdu'ş Şerîati'l-İslâmiyyye,* (Tunus: Dar'ün-nefâis,1978), 86; Yaran "İhtiyaç", 21/574.

114 Mecelle, 45.

115 Râgıp el-İsfahânî, *el- Müfredât,* (arf ve avd maddeleri) Lisanü'l arab (arf ve avd mad.), et-Ta'rifat, (urf ve avd mad.)

116 İbrahim Kâfi Dönmez – Mehmet Akman, "Örf" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/87

117 Hayreddin Karaman, "Âdet", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/369.

118 Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an,* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, ty.), 3/50.

örf ve âdeti hukukun kaynağı olması bakımından incelerken Kitap ve Sünnet'te bu kelimelerin yerini aramışlardır. Kur'an-ı Kerim'deki "*Af yolunu tut, örfü emret, cahillerden de yüz çevir*"[119] ayeti buna örnektir. Söz konusu ayette geçen "örf"ü müfessirler, terim anlamına en yakın olarak "maruf" ve bütün dinlerin kendisinde mutabık kaldığı, iyi ve güzel olan, insanların yadırgamadığı şeyler şeklinde ifade etmişlerdir.[120]

Kitap ve Sünnet'te her ne kadar örf ve adeti açıkça kaynak olarak tanındığına dair özel bir delil olmasa da yasaklar getirilirken birey ve toplum üzerinde yer etmiş alışkanlıklardan bir anda vazgeçilmesini istemek yerine, bunu zamana yayarak tedrici bir yol izlediği açıktır. Ayrıca İslam'ın temel teşrîî yöntemlerinden maslahatın gözetilmesi, zorluğun kaldırılması, kolaylaştırma yoluna gidilmesi gibi esasları da göz önüne aldığımızda, Fakihlerin İslam'ın ilkeleri ile çatışmayan örf ve âdetleri görmezden gelen bir fıkhi istidlal yürütmeleri sağlıksız ve tutarsız olurdu. Bununla birlikte Kur'an ve Sünnet'in, ilk muhataplarının birçok uygulamasını olduğu gibi ya da küçük değişiklikler yapmak suretiyle yürürlükte kalmasına izin verdiğini ve Hz. Peygamberin onayını ifade eden takriri sünnetin genellikle toplumda yer edinmiş uygulamalarla ilgili olduğunu düşündüğümüzde örf ve âdet'in fıkhî hükümler açısından önemli bir dayanak olduğu görülmektedir.[121]

Ayrıca, örfün muteber sayılabilmesi için bazı geçerlilik şartları vardır. Bu şartları detayına girmeden kısaca şöyle sıralayabiliriz; *a)Örf, şer'î delillere aykırı olmamalıdır b) Örfün muamelelerin tamamında ya da büyük bir kısmında uygulanması gerekir c) Örf tasarruf esnasında var olmalıdır d) Örfün hilâfına bir söz veya fiil bulunmamalıdır.*[122]

---

119 A'raf, 71/199.

120 Karaman, "Âdet", 1/369.

121 İbrahim Kâfi Dönmez – Mehmet Akman, "Örf", 34/89; Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları,* çev. İbrahim Kafi Dönmez, 10. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, 196.

122 İhsan Şenocak, *İslam Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi,* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 47; Ayhan Kurt, *Mevsılî'nin İhtiyar Adlı Eserinde Örf ve Âdet,* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 8-9; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları,* 199; Kâmil Yelek, "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 3/6, (Güz 2015), 86-87.

7. "Ezmânınteğayyuru ile ahkâmın teğayyuru inkâr olunamaz": [123] İslam Hukukunda zaman değişimiyle, hükümlerde de değişim gerçekleşir. Hükümlerin değişmesi, üzerine bina edildikleri delillerin farklılığından, ya da içinde yaşanılan zaman ve şartların değişmesi sebebiyledir. İnanç esaslarında değişiklik söz konusu olmamasına rağmen, insanın sürekli değişim içinde olan bir varlık olması itibariyle, özellikle Yüce Yaratıcı 'ya ve birlikte yaşadığı insanlara karşı amelî sorumlulukları değişim arz etmektedir. [124]

İslam hukukunun aslî kaynakları olan Kitap ve Sünnet'e dayanan hükümlerde değişim söz konusu değildir. Ancak hakkında açık nass bulunmayan ictihâdî hükümler zaman ve şartlara bağlı olarak değişime tabidir. Sonradan ortaya çıkmış olan bir örf; istihsan, kıyas ya da maslahat gibi fer'î delillere dayalı içtihatların değişmesine sebep olur. Çünkü bir kısım içtihada dayalı hükümler, müçtehidin kendi döneminin örfüne göre bina ettiği şeylerdir. Dolayısıyla, müçtehit yaşadığı dönemin şartlarını göz önüne alarak içtihatta bulunur. Aynı müçtehit farklı bir dönemde yaşasaydı, daha önce vermiş olduğu hüküm değişebilirdi. Çünkü zaman değiştikçe insanlar değişmekte, şartlar değişmekte, değişen zaman ve şartlar beraberinde bir takım sıkıntı ve zaruretleri getirmektedir. Dolayısıyla hükümlerin değişimi de kaçınılmaz olmaktadır. Bu yüzden "*insanların örf ve âdetlerinin bilinmesi*" içtihat şartlarından kabul edilmiştir. Hükümlerin ilk teşrîi gibi kaldığı düşünüldüğünde, örf ve âdetler değiştiği halde önceki adetlere bağlanmış hükümlerde ısrar etmek, insanlar için zorluk ve meşakkat olurdu.[125]

Bu konuya bir örnek, İmamlık ve Müezzinlik yapanlar ile Kur'an öğreticiliği yapanların ücret almasına, müteahhirûn dönemde verilen cevazdır. İlk asırlarda bu görevleri yapanların maaşları devlet tarafından verilmesine rağmen daha sonra kesildi. Bu da onların ailelerinin zarar görmesine ve geçim sıkıntısına düşmelerine sebep oldu. Ayrıca bu kişilerin geçimlerini sağlamak için başka mesleklere yönelmeleri, din hizmetinin ve kur'an öğretiminin sekteye uğramasına sebebiyet vereceği düşünülerek sonraki Hanefi fukahası tarafından öncekilerin görüşüne aykırı olarak, ibadet mahiyetindeki dini vazifelerin yerine getirilmesinden de ücret

---

[123] Mecelle, 39.
[124] Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri,* 112.
[125] Karaman, "Âdet", 1/371; Yelek, "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi" 96; Kurt, "Mevsılî'nin İhtiyar Adlı Eserinde Örf ve Âdet", 22-24.

alınabileceğine yönelik fetva verdiler.[126] Bir başka örnek; zamanla adet ve ihtiyaçların değişmesiyle vakıf, ziraat ortakçılığı, muamele gibi meselelerde Ebu Hanîfe'nin içtihadı yerine Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in içtihatları tercih edildi. Zanaat sahipleri müşteri malı yönüyle emanetçi olarak kabul edildikleri halde, ahlak ve adetlerin değişmesi sebebiyle telef olan ya da zarara uğrayan müşteri mallarını temin etmekle yükümlü tutuldular. Yine Hanefilerin içtihadına göre, ehliyet sahibi kızın nikâhta taraf olarak kabul edilir ve nikâhı sahih sayılırdı. Ancak bu içtihat kötüye kullanılmaya başlanınca, Hasan b. Ziyad'ın (öl.204/819) içtihadı tercih edilerek bu şekilde evlenme geçersiz görülmüştür.[127] Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere zaman ve şartların değişmesiyle gelişen sıkıntı ve zorluklar neticesinde umûmü'l-belvâ, insanlar için kurtarıcı bir ilke olmuştur.

[126] Karaman, "Âdet", 1/371; Yelek, "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi" 96.
[127] Karaman, "Âdet", 1/372.

2.2. İbadetlere Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ

İbadetler emredilirken mükelleflerin güçleri dikkate alınmıştır. Bununla birlikte olağanın dışında gelişen bazı durumlarda ruhsatlar geliştirilerek kolaylık sağlanmıştır. Çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz ayetler ve Hz. Peygamber'in, "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın" [128] hadisi de bunu göstermektedir. Dolayısıyla zaruret, güçlük, maslahat ve ihtiyaç gibi durumlarda dini yükümlülükleri hafifletmek, kolaylaştırmak veya ortadan kaldırmak gerekir. Ancak bunu yaparken gaye haram ve yasakları mubah hale getirmek değil, muamelat ve ibadete ait hususlarda zorluğu ortadan kaldırmaktır.

İslam bilginleri, fıkhî hükümlerde kolaylığın sağlanmasına etki eden sebepleri; unutma, hastalık, sefer, cehalet, ikrah, güçlük ve umûmü'l-belvâ olarak belirlemişlerdir.[129]

Klasik kaynaklarda umûmü'l-belvâ sebebiyle hafifletilen fıkhî hükümlerde genellikle temizlikle alakalı misaller vermişlerdir. Bunun yanında alışveriş, ibadet, aile hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku ve şahitlik gibi meselelerde de umûmü'l-belvâ kapsamında hükümlere yer verilmiştir. Bu bölümde necaset, temizlik, namaz, oruç ve hac ile ilgili kolaylıkları ayrı ayrı ele alacağız.

2.2.1. Necaset ve Temizlik

İslam'da temizlik imandan bir cüz ve bunun gereği olarak görülmüştür.[130] Bu sebeple ayet ve hadislerde temizlik hususu özellikle vurgulanmış ve ibadetlerin bir kısmı için ön şart olarak kabul edilmiştir.[131] Dolayısıyla İslam, beden temizliği başta olmak üzere maddi temizliği dini mükellefiyetlerden saymış ve bu konuda şahıslara bazı mükellefiyetler yüklemiştir. Aynı zamanda necaset ve temizlik ile alakalı konularda

---

[128] Buhârî, "İlim", 11.

[129] Halit Çalış, "*İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi-Azimet Ruhsat İlişkisi"*-, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 125; Ahmet Yaman, "Fıkhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim", *Diyanet İlmi Dergi*, 50/2 (2014), 20.

[130] Müslim, "Taharet", 1.

[131] Mevsılî, el-İhtiyar, 1/61;Merginânî, *el-Hidâye,* 1/42.

karşılaşılan güçlük ve sıkıntıların giderilmesi için hafifletme ve kolaylaştırma yapılmıştır.[132]

2.2.2. Yollarda Karşılaşılan Necasetli Su ve Çamur

İnsanların ulaşımda kullandığı yollar çeşitli sebeplerle kirlenebilmektedir. Tabi olarak insanlar tarafından bu yollardan günlük işler sebebiyle geçilmek zorunda kalındığından, genellikle cadde ve sokaklarda bulunan necâsetli su ya da çamurla karşı karşıya kalınabilmektedir. Zira insan, bu yollardan geçerken içine hayvan atıklarının karıştığı çamurun ya da suyun elbisesine ve üzerine sıçramasına mâni olamaz. Bu tür durumlarda her defasında kirlenen elbiseyi yıkamakla mükellef olunduğu düşünüldüğünde güçlük oluşur ve kişi sıkıntıya düşer. Bu sebeple fakihler, korunmak zor olduğundan içinde necaset barındırıyorsa da yoldaki su ve çamurun namaza mâni olmayacağını, bu şekildeki su ya da çamurun sıçradığı elbise ile kılınan namazı geçerli saymışlardır.[133] Bunun gibi ayakkabıya bulaşmış bir pislik toprağa sürterek temizlenebilmekte ve bu şekilde kılınan namaz da sahih olmaktadır.[134] Bu konuda, *"Sizden biri mescide geldiğinde ayakkabısına baksın. Eğer onda bir necaset ya da pislik varsa onu silsin ve bu şekilde namaz kılsın. Zira toprak necâseti temizleyendir."*[135] şeklindeki hadis bunu desteklemektedir.

2.2.3. Vücuda Veya Elbiseye Sıçrayan İdrar

Vücut ve elbisenin temiz olması, yani necasetten taharet sahih bir namaz için gerekli olan şartlardandır.[136] Fakihler kaçınılması güç olan bu durum için, toplu iğne ucu kadar küçük olan, beden ya da kıyafete sıçramış idrar serpintilerini umûmü'l-belvâ çerçevesinde değerlendirmiş ve affedilebileceğini ifade etmişlerdir. Bunun gibi küçük necasetlerin vücuda ya da kıyafete bulaşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bundan

---

[132] Salim Öğüt, "Tahâret", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/382-384;Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 202.

[133] İbnNüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1: 76; Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 72; Baktır, "Umûmü'lBelvâ", 42: 155; Yaman, "Fıkhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim", 19; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 936; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 202.

[134] Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 43; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 202.

[135] Ebû Dâvûd, "Salât", 88.

[136] Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/61; Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/45.

sakınmanın zorluğu sebebiyle İslam hukukçuları tarafından namazın sıhhatine engel görülmemiştir.[137]

2.2.4. Vücuda ve Elbiseye Bulaşan İrin, Kan, Meni ve Ağızdan Akan Su

İrin ve kan gibi sıvılarınnecis olduğu malumdur.[138] Namazın sıhhati açısından da durumuna göre engel görülür. Ancak bu sıvılar az miktarda vücuda ya da elbiseye bulaştığında umûmü'l-belvâ olarak değerlendirilir. Uyuyan kişinin ağzından gelen az miktardaki renkli su da böyledir. Çünkü bunlardan sakınmak güçtür.[139] Aynı şekilde kasaplık mesleğini icra eden kişinin kendini kandan koruması mümkün değildir. Bu da umûmü'l-belvâ olarak değerlendirilerek kolaylaştırılmıştır.[140] Hanefi mezhebine göre meni necistir. Sıvı halindeyken vucuttan ya da elbiseden arındırmak için yıkamak gerekir. Ancak kuruduğunda ovalamakla temizlenmiş sayılır.[141]

Cünüp bir kişi ya da âdetli kadın yahut abdestsiz biri elini yıkamadığı halde, içinde su bulunan bir kaba elini soksa, elinde herhangi bir pislik görünmese de suyun temizliği gider ve su kullanılmış (müst'amel) hale gelir. Böyle bir suyla da temizlik yapılmaz. Ancak İslam hukukçuları bunu umûmü'l-belvâ'dan sayarak kullanılmış olmayacağını ifade etmişlerdir. Hatta Mescid-i Nebevî'nin girişinde ağzı açık bir sukabı bulunur, Suffe ehli ellerini bu kaba daldırarak abdest alırlardı. Burada da dönemin şartları dolayısıyla umûmü'l-belvânın gözetildiği görülmektedir.[142]

Bu konuların her biri herkesin günlük hayatta karşılaşabileceği şeylerdir ve kaçınılması güçlüktür. Bu durumlarda insanlar için kolaylık sağlamamak, onlar için hayatı zor kılmaktır. Bu sebeple bütün bu konular umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılmıştır.

---

[137] İbnNüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/76; Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/45;Öğüt, "Tahâret",39/384.

[138] Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/ 43; Öğüt, "Tahâret", 39/ 384; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 203.

[139] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/44; İbnNüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,*1/76; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 203.

[140] Öğüt, "Tahâret", 39/ 384; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 203.

[141] Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/44;Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/43;Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 203.

[142] Mehmet Özkan*, Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulanmasına İlişkin İçtihatlar,* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 183.

2.2.5. Kıyafetlerdeki Pire, Bit ve Sinek Gibi Haşeratın Kanları

Bu tür gözle görülmeyen haşeratın taşıdığı necis şeylerden ya da kanından kaçınmak ve uzak durmak mümkün değildir. Dolayısıyla Fukahâ umûmü'l-belvâ sebebiyle sakınmanın mümkün olmadığı bit, inek ve pire gibi haşeratın necasetinden şahısların sorumlu olmadığını, bu gibi durumlarda elbisenin yıkanmasını gerekli görmemişlerdir.[143]

2.2.6. Kuyu, Su Deposu ya da Havuza Bir Necaset veya Hayvanın Düşmesi

İslam hukukçuları, kuyu, su deposu ve havuz sularının insanların sağlığını bozmayacak şekilde temiz olması, korunması ve herhangi bir şekilde içine pislik düştüğünde bunları temizleme yöntemlerine vurgu yapmışlardır.[144] Fakihler bu konuda birtakım ölçüler belirlemişlerdir. Bunlardan biri, kuyu ya da depoları kendi içinde küçüklüğüne ve büyüklüğüne göre sınıflandırarak, içine bir necaset düştüğünde boşaltılması gereken su miktarını ve hangilerinin temiz olduğunu belirlemektir. [145] Bunlar umûmü'l-belvâ cihetinden düşen pisliğe göre bir miktar boşaltılmasıyla temiz sayılmıştır.[146] Fakihler kuyu, havuz ya da su deposuna pis bir madde kaçtığında ya da bir hayvanın düşerek ölmesi durumunda, hayvanın küçüklüğüne, büyüklüğüne, etinin yenilip yenilmemesine, salyasının temizliğine, suda hayvanın cesedinin dağılıp dağılmamasına ya da suyun içine düşen pis maddenin şarap, idrar ya da kan gibi ağır bir necaset hükmünde olup olmadığına göre bunlardan 20, 30, 40 kovadan suyun tamamının boşaltılmasına kadar aşama aşama bir temizlik usulü tavsiye etmişlerdir. Ayrıca kuyunun dibinde devamlı olarak su kaynaması nedeniyle tamamını boşaltmanın mümkün olmaması halinde 200-300 kova su ya da tahmini olarak kuyudaki su miktarınca su boşaltılması ile temizlenebileceğini ifade etmişlerdir.[147]

Suyun temin edilmesi ya da boşaltılmasındaki güçlük sebebiyle kirlenen kuyu, havuz ve su depolarının bir miktar boşaltılmasıyla temiz sayılması umûmü'l-belvâdandır.

---

[143] İbnNüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/76; Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 109- 110; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42/155; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 204.

[144] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/43; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/44; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 204.

[145] Komisyon, *İlmihal,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 1/192-193; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 204.

[146] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/26.

[147] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1: 28; Hüseyin Kayapınar, "Kuyular" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 26/510-513.

Bütün bunlar günümüz şartlarına göre değerlendirildiğinde, böyle bir durumla karşılaşıldığında teknik imkânların kullanılması gerekir. Bu imkânlar dâhilinde suların boşaltılması, laboratuvar testlerinin yapılması ve temizleyici maddelerle sağlıklı bir hale getirilmesi gerekir.[148]

2.2.7. Sütün İçine Hayvan Dışkısının Kaçması

Sütün içine keçi, koyun, deve gibi hayvanların dışkısının düşmesi halinde, sütün içinde dışkı dağılmadan çıkarılıp atılırsa süt necis sayılmaz.[149] Çünkü hayvanların sağımı yapılırken bu tür durumlar kaçınılmaz olduğundan, umûmü'l-belvâdan kabul edilmiştir. Eğer küçük bir gübre parçası sütün içine düştüğünde necis sayılsaydı, hayvandan elde edilen sütü çoğunlukla dökülmek mecburiyetinde kalınırdı. Bu da hayvan sahipleri için hem maddi zarara sebep olurdu hem de sıkıntı verirdi. Dolayısıyla sütün içine düşen hayvan dışkısı dağılmadan alınıp arındırılırsa umûmü'l-belvâ sebebiyle süt temiz sayılır.

2.2.8. Eti Yenilen ve Yenilmeyen Kuşların Necaseti

Umûmü'l-belvâ'dan sayılan ve kolaylaştırılan bir diğer husus da kuşların necasetidir.[150] İslam hukukçuları, necasetin namaza mâni olan bir durum olması sebebiyle bu konuya önem vermişler ve kuşların necasetini de ele almışlardır. Sakınılması güç olan kuşların necasetini de etinin yenilip yenilmemesine göre ikiye ayırmışlardır.[151] Fakihlere göre, eti yenilen kuşların necaseti temizdir ve bu şekilde kılınan namaz geçerlidir.[152] Eti yenilmeyen kuşların necaseti ise hafif necaset olarak görülür. Bu tür necaset, elbisenin bir parçasına ya da bir uzva bulaştığında; bu parçanın ya da uzvun dörtte biri kadar olsa namaza engel değildir.[153] Fakat dörtte birini aşması durumunda ise namaz sahih olmaz.

---

[148] Kayapınar, "Kuyular"26/513;Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 204.

[149] İbnNüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/76; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 204.

[150] İbnNüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/76.

[151] İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/76.

[152] İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir,* 1/ 76.

[153] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/ 44; Öğüt, "Tahâret", 39/383; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 204.

2.3. Namaz

Namaz kılarken kişinin genirmesi ya da yediklerinin ağzına gelmesi gibi haller mekruh sayılsa da namazın sıhhati açısından bir engel teşkil etmez. Zira fazla yemekten kaynaklı bu gibi durumlardan kaçınmak mümkün değildir. Özellikle Ramazan aylarında bu durumla çokça karşılaşılabilir. İslam hukukçuları bu meseleyi kaçınılmazlık ve umûmü'l-belvâ olarak değerlendirmişlerdir.[154]

Bilindiği üzere namaz kılan kişinin avret mahallini kapatması, "*Ey Âdemoğulları, mescideher gidişinizde ziynetlerinizi alın*"[155] ayetiyle farz kılınmıştır. Bu ayette "ziynet" ile insanların ziynetlenmesi değil, namaz kılarken avret mahallinin örtülmesi kastedilmiştir. Kadınlar için baş avrettir ve Hz. Peygamberden rivayet edilen "*Allah, buluğa ermiş bir bayanın namazını başörtüsü olmadan kabul etmez.*"[156] hadisi de buna işaret etmektedir. Hadisteki "hâiz" kelimesinden kasıt buluğ çağına ulaşmış kızdır. Ancak Hanefiler, namaz esnasında bir kadının başının ya da avret mahallinden bir kısmı istemeden açılsa, açılan kısımlar toplamda bir uzvun dörtte biri kadar olursa namaz bozulur. Bu uzuvlardan sadece birinin dörtte biri açılsa hüküm aynıdır. Dörtte birinden az olacak şekilde açılması halinde ise namaz bozulmaz. Ebû Yusuf'a göre ise, avret mahalli sayılan yerlerden yarısından fazlası açılsa namaz bozulur ve iade gerekir. Yarıdan daha az bir miktar açılsa namaz geçerlidir. Çünkü burada umûmü'l-belvâ söz konusudur. Bu tür durumlar sık karşılaşılan ve kaçınılması zor olan durumlardır.

Namaza mâni olan necaset meselesinde Ebû Hanife "bir dirhem" miktarını ölçü almıştır. Buna karşılık Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, koyun pisliğinde, fahiş denilebilecek miktarda çok olmasını ölçü almışlardır. Çünkü bu durumda da umûmü'l-belvâ söz konusudur. İşte bu sebeple fahiş seviyesinde olmayan koyun pisliği sütü kirletmez.[157]

---

154 Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulanmasına İlişkin İçtihatlar,* 192.
155 Araf, 7/31.
156 Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulanmasına İlişkin İçtihatlar,* 187.
157 Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulanmasına İlişkin İçtihatlar,* 190.

2.3.1. Namaz Vakitleri

Namaz, belirlenen vakitlerde mükellefler için farz olan bir ibadettir.[158] Dolayısıyla vakit namazın şartlarındandır.[159] Vakti girmeden eda edilen namaz sahih olmaz. Bu sebeple namaz kendisine farz olan kimse, bu mükellefiyeti yerine getireceği zaman vaktin başladığını bilmesi ve bunun tespitini yapması gerekir.[160]

Namaz vakitleri güneşin hareketlerine göre tespit edilmektedir. Bunun için teknolojinin yetersiz olduğu dönemlerde insanlar, tecrübe ve içtihatlarıyla bunun tespitini yaparlardı. Bunun gibi hac, oruç, zekat gibi ibadetlerde de ayın hareketlerini gözlemlemekteydiler. İslam'da ibadetlerin vakitleri, Güneşin ve Ayın hareketlerine göre tespit edildiğinden ilk dönemlerden bu yana fukahâ ve astronomi bilginleri bu alanda çalışmalar yaparak ibadetlerin vakitlerini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu yönde yapılan araştırmalar gün geçtikçe Müslümanları vakitlerin hesaplanmasında ileri bir seviyeye taşımıştır. Bunun sonucunda da özellikle namaz vakitlerinin tayinini konu edinen mîkat ilmi ve vaktin tespitini sağlayan saat icat edilmiştir.[161] Bu vesileyle namaz vakitlerinin tespiti yapılarak bir takvim geliştirilmiştir. Halen namaz vakitlerinin tayinini sağlamak için geliştirilen takvimden yararlanılmaktadır. Bu sayede Müslümanlar namaz ibadetini vakit açısından daha sağlıklı bir şekilde yerine getirmektedirler. Bu da hüküm olarak ibadetin kolaylığını sağlamaktadır.[162]

Geçmiş dönemlerde, günümüze kıyasla imkânların kısıtlı olması sebebiyle insanlar, tecrübe ve kanaat ile güneşin hareketlerine bakarak vaktin tespitini yapmak zorundaydılar. Ancak bu gerek geçmişte gerekse günümüzde havanın bulutlu olduğu zamanlarda vaktin tespitini yapmak pek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte günümüzde kapalı alanlarda, fabrikalarda, maden ocaklarında çalışan, uçak ile seyahat eden insanlar bulunmaktadır. Günümüzde modern hayatın sonucu olarak yapılan yüksek binalar sebebiyle, insanların bulunduğu ortamdan güneşin hareketleri rahatça görülemediğinden namaz vaktini tayin etmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca

---

158 Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/51; Serahsî, *el-Mebsût,* 1/74;Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 221.

159 M. Kâmil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 489;Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 221.

160 Yaşaroğlu, "Vakit", 42/ 489.

161 Yaşaroğlu, "Vakit", 42: 488-491.

162 Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 221.

bu iş bir bilgi ve tecrübe gerektirdiğinden herkes tarafından yapılamamaktadır. Sonuç olarak namaz vakitlerinin tespit ve tayini için bir takvim ya da araca ihtiyaç olduğu açıktır. Günümüz şartlarında geliştirilmiş olan takvim ve var olan saat bu ihtiyacı gidermektedir. Çünkü bu araçlarla namaz vakitlerini belirlemek, güneşin hareketlerini takip etmekten daha kolaydır. Bunun yanında Müslümanların birlik ve huzuru için bu bir zarurettir.[163] Bu ihtiyaç ve zaruret sebebiyle, "Meşakkat teysiricelbeder" [164] kaidesi gereğince umûmü'l-belvâ prensibi, hükümde kolaylığı sağlamakta ve namaz vakitleri takvime-saate göre belirlenmektedir.[165]

2.3.2. Cuma Namazı

Cuma namazının geçerli olması için birtakım şartlar mevcuttur[166] Bu şartlardan biri de Cuma namazının kılınacağı yerin şehir ya da şehir hükmünde bir yerde olmasıdır. Hanefilerin bu konudaki delili de*"Cuma namazı ve teşrik tekbirleri ancak kalabalık bir şehirde (sahih) olur"*[167]hadisi ve Hz. Ali'nin buna işaret eden görüşüdür.[168] Bu konuda Hanefîler görüş birliği içindedir. Ancak bir yerde birden fazla camide Cuma namazının geçerli olup olmadığı konusunda Hanefî fakihleri farklı görüş bildirmişlerdir.

Ebû Hanife ve İmam Muhammed bir yerde iki ve daha fazla camide Cuma namazı kılmanın caiz olduğu görüşündedir.[169]

Ebu Yusuf ise bu konuda şehrin ve cemaatin durumunu düşünerek iki farklı görüş bildirmiştir. Birinci görüşünde en fazla iki yerde kılınabileceğini, daha fazlasının caiz olmadığını savunmuştur. İkinci görüşünde ise, şehir ortasından bir nehir akması suretiyle ikiye bölünüyorsa ancak bu şekilde iki yerde kılınabilir. Aksi takdirde bir şehirde tek bir yerde kılınmalıdır. Ebû Yusuf birinci görüşünde şehrin büyük olması hasebiyle yaşlıların ve zayıf insanların Cuma namazına yetişebilmesi hususunda düşebilecekleri sıkıntıyı gidermeyi hedeflemiştir. İkinci görüşü ise, Hz. Peygamber sonrası fethedilmiş olan yeni yerleşim yerlerinde, Cuma için birden çok mescit yapılmamış

---

[163] Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı", erişim: 12.06. 2022, https://kurul.diyanet.gov.tr.

[164] Mecelle, 17.

[165] Devserî, *Umûmü'lbelvâ,* 426-427;Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 222.

[166] Serahsî, *el-Mebsût,* 2/23.

[167] Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef,* 3/167.

[168] Serahsi, *el-Mebsut,* 2/121.

[169] Serahsî, *el-Mebsût,* 2/24.

olması ve Cuma namazı için toplanan cemaatin kalabalığı ile Müslümanların birliğinin nişanesi olan Cuma namazının ruhunu yaşatmak içindir.

Ebû Hanife ve İmam Muhammed ileri sürdüğü gerekçe ise cumanın tek bir camide kılınması neticesinde oluşabilecek izdiham ve sıkıntıyı önlemektir. İnsanların Cuma namazını tek bir camide kılmaları istendiğinde bu onları sıkıntıya düşürmekle kalmaz, aynı zamanda fitneye de sürükler.[170]

Yukarıda konuyla ilgili görüşlerine yer verdiğimiz Fakihlerin bu görüşleri, Müslümanlar için uygulamada büyük kolaylık sağladığı, günümüz şartlarında şehirlerin yanında belde ve bir kısım köylerin büyüklüğü göz önüne alındığında insanları birçok güçlükten kurtardığı söylenebilir. Yine burada da kolaylık ilkesi umûmü'l-belvânın işletildiği görülmektedir.

Cuma namazı ile ilgili bir diğer konu canın ve malın tehlikeye düşecek olması ya da hastalık sebebiyle mükellefin Cuma namazına gitmemesine izin verilmesidir.[171] Bu itibarla Cuma namazına gittiğinde canına ya da malına bir zarar gelmesinden endişe eden kişinin ya da hastalığının ilerlemesinden korkan kişi için Cuma namazı farz değildir. Bunun gibi hayatın muhafazası anlamında bulaşıcı hastalık da Cuma namazına gitmemek için bir ruhsattır.[172]

Günümüzde ortaya çıkan Koronavirüs (Covid-19) hastalığı bütün dünyayı kuşatmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel bir hastalık ve salgın olarak nitelendirdiği bu virüse bağlı olarak, dünyada milyonlarca vaka sayısı görülmüş ve yüz binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu durum Müslümanları da özellikle sağlık ve ibadetlerini yerine getirme konusunda olumsuz olarak etkilemiştir. Tüm İslam ülkeleri, bu virüs sebebiyle camilerde cemaatle namaz ve toplu ibadete ara vermiş, Cuma namazlarını hastalığın seyri normale dönene kadar ertelemiştir. Yine umre ibadeti ve Kâbe ziyaretleri durdurulmuştur. Virüsün, insanlar arasında hızlıca yayılabilen bir salgın halini alması, virüsü taşıyanlarla aynı ortamı paylaşan diğer insanlar için tehlike arz ettiğinden, dolayısıyla toplu yaşam alanları virüsün yayılmasına zemin oluşturduğundan Türkiye'de de bu konuda karar mercii olan Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun aldığı karar ile başta Cuma namazı olmak üzere camilerde toplu hal-

---

[170] Serahsi, *el-Mebsut,* 2/121; Özkan, *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulanmasına İlişkin İçtihatlar,* 195.

[171] Serahsî, *el-Mebsût,* 2/174.

[172] Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 207.

de ibadete ara verilmiştir.[173] Bu karar, canın korunmasını hedef alan ve bir kısım ibadetlerin yerine getirilmesinde sağlıklı olunması şart koşulan İslam'a göre isabetli bir karardır. Konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber"*bir yerde veba hastalığı çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde veba hastalığı çıkarsa o bölgeden de ayrılmayınız*" buyurarak salgın hastalıklar konusunda tedbir almanın önemini vurgulamıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber, kendisine biat için Medine'ye doğru yola çıkan Sakîf kabilesi heyeti içinde cüzzam hastalığını taşıyan birinin olduğunu öğrendiğinde, haber göndermiş, biâtının kabul edildiğini ve geri dönmesini söylemiştir.[174]

2.3.3. Oruç

Oruç, İslam'ın inananlar için farz kıldığı bir ibadettir.[175] Orucun rüknü imsaktır. Kısaca oruç, ibadet maksadıyla imsaktan iftar vaktine kadar yeme, içme ve cinsel ilişki gibi fiillerden uzak durmaktır.[176]

Oruç tutan kişinin yeme, içme ve cinsel ilişki gibi fiilleri işlemesi halinde orucu bozulur. Yenilen ve içilen her şey bu kapsamdadır. Sigara, nargile gibi keyif verici maddeler de orucu bozan şeyler arasındadır.[177] Ancak kişinin elinde olmayan sebeplerle, kaçınma imkânı olmayan toz, hava, buhar, duman gibi şeylerin vücuda girmesi ya da boğaza kaçan sineğin yutulması orucu bozmaz. Çünkü bu gibi durumlarda umûmü'l-belvâ söz konusudur ve bundan kaçınmak herkes için zordur.[178]

2.3.4. Hilalin Tespiti

Kamerî ayların, başlangıç ve bitişi ayın hareketlerine göre belirlenmektedir. Ramazan ayında tutulan oruç ibadetine başlayabilmek için ilk olarak, Ramazan ayının başlangıcı tespit edilmelidir. Hz. Peygamber'in "*Hilâli (ramazan hilâli) görünce*

---

[173] Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı", erişim: 24. 12. 2021, https://kurul.diyanet.gov.tr.

[174] Müslim, "Selâm", 126; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 207.

[175] el-Bakara 2/183.

[176] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/146; İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/419; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 208.

[177] Dönmez, "Oruç", 33/422.

[178] Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 72; Dönmez, "Oruç", 33: 423 Yaman, "Fıkhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim", *Diyanet İlmi Dergi,* 20; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 208.

oruca başlayınız ve hilâli (şevval hilâli) görünce bayram ediniz. Hava bulutlu olursa içinde bulunduğunuz ayı otuza tamamlayınız"[179] ve "*Hilâli görmedikçe başlamayınız, hilâli görmedikçe bayram etmeyiniz. Hava bulutlu olur da hilâli göremeyecek olursanız, ayı otuza tamamlayın*"[180] hadisleri, bu konuda rivayet edilen hadislerdir. Bu sebeple Şâban ayının 29'u itibariyle hilâlin gözetlenme çalışmaları gerekmiştir. Bunun gibi, Ramazan ayının bittiğini, Şevval ayının başladığını anlamak ve bayram günlerinde oruçlu olmamak adına Ramazan ayının 29. Günü itibariyle hilâl gözetlemeye başlanır. 29 Şâban günü havanın bulutlu olması sebebiyle ayın görülemediği durumlarda, kamerî aylar bazen 29 bazen de 30 çektiği için, Hz. Peygamber'in talimatı yönünde Şâban ayının 30 çektiği düşünülerek hareket edilmesi gerekir. Yine Hz. Peygamber'in, "*Biz ümmî bir toplumuz; hesap ve okuma yazma bilmeyiz. Şunu biliriz ki ay, ya 29 ya 30'dur*"[181] şeklinde bir hadisi de mevcuttur. Bu konuda yaşanan en büyük tartışma astronomi ilminin verilerine göre hareket edilip edilemeyeceğidir. Hz. Peygamberin, "*Hilâli görünce oruç tutun…*" hadisinden anlaşılması gereken, hilâlin görülmesi gerektiğidir. Görmenin ne şekilde olacağı ile ilgili açık bir ifade yoktur. Hadisteki rü'yet kelimesi için, "*çıplak gözle görmek*" manasına geldiği için asronomi ilimlerine itibar edilemeyeceğini iddia etmek hem zorlama bir yorum olacaktır. Diğer taraftan, atronomi ilimlerine itibar edilemeyeceğini savunmak, yukarıda geçen "*Biz ümmî bir toplumuz, hesap, okuma yazma bilmeyiz*" hadisine dayandırılması da ilmî bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü mezkûr hadis, o dönemki toplumun bilgi ve tecrübesinin bu kadar ince hesaplar yapmak için yetersiz kaldığı, ancak meselenin özü itibariyle aslında bir hesap işi olduğuna da işaret etmektedir.[182] Hz. Peygamber döneminde hilâli gözetleme işinin çıplak gözle yapılıyor olması, bunun kullanılabilecek yegâne yöntem olduğu anlamına gelmez. Bunun eskiden beri kullanılan, bütün şart ve imkânsızlık durumunda bile kullanıma uygun bir yöntem olduğunu düşünmek daha isabetli olacaktır. Çünkü bugün hilâlin tespiti için yapılan çalışmalar, çıplak gözle tespit etmekle kıyaslanamayacak derecede kat'î sonuçlar vermektedir. İbadetlerin yerine getirilmesinde kolaylık esastır. İslam'ın emrettiği ibadetlerin sade, kolay anlaşılan ve kolay uygulanabilen bir yapıya sahip olmaları, ibadetlerin ortak özelliklerindendir.

---

[179] Buhârî, "Savm", 5, 11; Müslim, "Sıyâm", 3-4, 7-10.
[180] Buhârî, "Savm", 11.
[181] Buhârî, "Savm", 11,13; Müslim, "Sıyâm", 15; Ebû Dâvûd, "Savm", 4
[182] Ekrem Keleş, "Rü'yet-i Hilâl Meselesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi,* 2/2, (Eylül,2002), 40.

Bu kadar gelişmiş bir teknoloji çağında, hâlâ ayın çıplak gözle gözlemlenmesi gerektiğini, astronomiden yararlanmanın gereksiz olduğunu savunmak, insanlar için zorluk ve meşakkat oluşturacaktır.[183]Bu konu da ihtiyaç ve zaruret sebebiyle, namaz vakitlerinin tespitinde olduğu gibi "Meşakkat teysiricelbeder"[184] kaidesi gereğince umûmü'l-belvâ prensibi,[185] hükümde kolaylığı sağlamakta ve hilâlin tespiti, dolayısıyla Ramazan ayının başlangıç ve bitişinin belirlenmesi için bilimsel verilere göre yapılmaktadır.

2.3.5. Hac

Hac, İslâm'ın üzerine inşâ edildiği beş temel esastan biridir. Buna bağlı olarak da şartları yerine getirebilecek güçte olanlar için farz kılınmıştır.[186] Yol emniyetinin bulunması ve sağlıklı bir vücuda sahip olmak bu şartlardan ikisidir.[187] Hac, beden gücüne ihtiyaç duyulan ve içerisinde meşakkat barındıran bir ibadet olması hasebiyle, sağlık haccın ilk şartlarından biri kabul edilmiştir. Aynı zamanda hac ibadetinin îfâ edildiği yer olan Mekke'ye uzak ülke ve şehirlerden gidebilmek için yol güvenliği de önemli bir şarttır. Haccın diğer şartlarını taşıyan fakat sağlığı elverişli olmayan kişiler için, hacca gitmeme ya da erteleyebilme kolaylığı vardır. Düşman, terör gibi yol güvenliğini engelleyen bir durum oluşması halinde haccın önemli bir şartı eksik kaldığından hac farz olmaktan düşer. Bu durumda kişi hacca gitmeyebilir ya da erteleyebilir. Geçmiş dönemlerde yolun güvenli olmaması sebebiyle bazı ülkelerde yaşayan Müslümanlar tarafından hac yolculuğuna çıkılamamıştır.[188] Yine salgın hastalıklar sebebiyle haccın ertelendiği ya da gidilemediği yıllar olmuştur. Cuma namazı bahsinde de geçtiği üzere, geçtiğimiz yıllarda dünya çapında bir salgın olarak kabul edilen Koronavirüs (Covid-19) hastalığı sebebiyle camiler kapatılmış, Cuma namazlarına ara verilmiş, umre ziyaretleri ve 2020-2021 yılları hac organizasyonları

---

[183] İsmail KÖKSAL, "Rü'yet-i Hilâl Meselesi" *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13/1, (2008), 5; Komisyon, *İlmihal,* 1/391-393.

[184] Mecelle, md. 17.

[185] Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 426-427; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 222.

[186] Âl-i imrân, 3/97.

[187] Tirmizî, "Hac", 4;Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'lilmiyye, 1406), 2/120.

[188] Mustafa Öz, "Ebû Tâhir el-Cennâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/372; Abdülkerim Özaydın, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/399; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 209.

iptal edilmiştir. Zira böyle bir dönemde, milyonlarca insanın ülkelerinden çıkıp Mekke'de bir arada bulunarak ibadet yapmaları ve tekrar ülkelerine dönmeleri, virüsün kendilerine bulaşması ya da başkalarına bulaştırmaları büyük bir risk oluşturmaktadır. Milyonlarca insanın hayatının ve sağlığının söz konusu olduğu bu durumda, "*kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*"[189] , "*İslam'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur*."[190] naslarına ve cuma namazı bölümünde zikrettiğimiz hadislere ters düşmektedir.[191] Buna göre, Cuma namazında olduğu gibi aynı şer'î gerekçelerle hac ibadeti de ertelenmiş, zaruret sebebiyle umûmül-belva ilkesi ile kolaylaştırılmıştır. Bu gibi durumlar kişinin kendi iradesi dışında gelişen durumlar olduğundan dini bir sorumluluk söz konusu değildir. Bahsi geçen engellerin ortadan kalkması durumunda, imkânlar dâhilinde kişi hac farizasını yerine getirmelidir. Bununla birlikte sağlığı yerinde olmayan kişiler için ya da yol güvenliğinin olmadığı durumlarda, hac ibadetinin vekâlet yolu ile eda edilmesi de mümkündür. Kişinin sağlıklı olmaması ya da yol güvenliği bulamaması üzerinden haccın farziyetini düşürür. Bununla birlikte kendisinin bizzat gitmesi ya da vekil göndermesi durumunda kişinin haccı eda edilmiş olur.[192]

Haccın başka bir konusu da metâf alanıdır. Hac ve Umrenin rükünlerinden biri de Kâbeyi tavaf etmektir.[193] Bu rüknün yerine geirildiği alana metâf denilir.[194] Geçerli bir tavaf için Mescid-i Haram'ın içinden yapmak şarttır. Mescid-i haramın dışından yapılan tavaf geçersizdir. Mescid-i Haram içerisinde geniş bir şekilde dönerek yapılan tavaf Mescid-i Haramın içinde olduğu sürece meta^fın dışından da olsa caizdir. [195] Bugünün şartlarında hac ve umre için metâf alanı yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple Mescid-i Haram'ın içinde Kâbe'nin etrafına daha fazla sayıda tavaf yapabilmesi ve izdihamın önlenmesi için katlar yapılmıştır. Cuma namazında olduğu gibi, bütün hacı ya da umrecilerin aynı anda metâfta tavaf yapma imkânları

---

189 el-Bakara, 2/195.
190 İbn Mâce, "Ahkâm", 17.
191 Buhârî, "Tıp", 30, 53.
192 Kâsânî, Bedâi', 2/212; Ali Bardakoğlu, "Bedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/ 299; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 210.
193 Hac, 22/29; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr,* 3/469; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/21; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 210.
194 Salim Öğüt, "Tavaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 40/ 178.
195 İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar,* 3/509; Komisyon, *İlmihal,* 1/529.

kalmadığı için, umûmü'l-belvâ sebebiyle söz konusu katlarda tavaf caizdir ve geçerlidir.[196]

2.3.6. Hacda Kadınlar

Hac ve umre ibadetinin îfâsında kadınlar için erkeklere göre uygulama açısından bazı farklılıklar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Erkekler için olan özel ihram elbisesi kadınlarda yoktur. Yani kadınlar, hac ve umre sırasında da başörtüsü takarlar, çorap, elbise ve ayakkabı gibi günlük giyindikleri gibi giyinirler. Sadece yüzlerini açık tutarlar.

2. Tekbir, tehlil, salavat, telbiye okuduklarında ve dua ettiklerinde erkeklerde olduğu gibi yüksek sesle okumazlar.

3.Tavaf esnasında ıztıbâ' ve remel, sa'y yaparken ise hervele yapmazlar.

4. Kadınlar, izdihamın olduğu yerlere karışmamaya, özellikle Hacerülesved'i istilâm ederken bunu mümkün olduğunca uzaktan yapmaya çalışırlar.

5. Erkekler ihramdan çıkarken, saçlarından bir miktar kesebildikleri gibi, saçlarının tümünü de kazıtabilirler. Ancak kadınlar saçlarının tümünü tıraş etmezler, sadece uçlarından biraz keserler.

6. Özel halleri sırasında kadınlar, tavafın dışında hac ile ilgili bütün menâsiki yapabilirler. Haccı yaptıktan sonra, aybaşı ya da loğusa oldukları halde Mekke'den ayrılmaları gerekirse vedâ tavafı düşer. Ancak bu halleri sebebiyle, farz olan ziyaret tavafını bayramın üçüncü gününden sonra da yapabilirler. Bu sebeple ya da terk ettikleri vedâ tavafı sebebiyle herhangi bir ceza gerekmez.[197]

Yukarıda saydığımız farklılıklar arasında görüleceği üzere, kadınların hayız hali Kâbe'yi tavaf etmeye engeldir.[198] Ayrıca hac, vakti belli olan bir ibadettir. Kadınların bu durumu hac ve umre ibadetleri sırasında meydana geldiğinde ibadetlerini tamamlamaları mümkün olmayacaktır. Bu durumdaki kadınların bundan kaçınma imkânları yoktur. Bu sebeple kadınlar bir meşakkat ve sıkıntıya maruz kalmaktadırlar. Zira hac insanlara ömürleri boyunca bir kere farz olan bir ibadettir. Böyle bir durumda geçerli bir hac ya da umre için önemli bir farz olan Kâbe'yi tavaf edememeleri, kadınları açısından zihnen ve psikolojik olarak yeterince rahatsız edicidir. Bayramın ilk üç gününden sonra ziyaret tavafını yerine getirebilme hakları

---

196 İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 3/509; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 436-437; Komisyon, *İlmihal*, 1/529; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 210.

197 Kâsânî, *Bedâi',* 2/129-141; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 1/474-476; Komisyon, *İlmihal,* 1/554.

198 Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/38-39; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar,* 1/474-476; Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/52.

olsa da özellikle günümüz şartlarında bu pek mümkün görülmemektedir. Dâhil olduğu kafilenin, kadının hayız hali sebebiyle ziyaret ya da umre tavafını yerine getiremeden Mekke'den ayrılması durumunda yine problem olacaktır. Çünkü temizlenmeyi beklediği takdirde kafilesinden ayrı kalacak, kafile ile birlikte hareket etse tavafını yapamayacaktır. Her iki halde de kadın bir meşakkat içerisine düşecektir. Bu sebeple ibadetlerini tam ve kesintiye uğramadan yapma imkânı bulabilmeleri için, kadınların âdetlerinin gecikmesini sağlayan yollara başvurmalarına İslam hukukçuları tarafından cevaz verilmiştir. [199] Kadınların hac için Mekke'de bulundukları dönemde, hayızları sebebiyle ibadetlerini yerine getirme konusunda yaşadıkları bu zorluk umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılmıştır.[200] Buradan hareketle kadınların hac ibadetini yerine getirirken herhangi bir kesinti veya zorluk yaşamamak adına âdetlerini geciktirici ilaç kullanmaları caizdir.[201] Tabi böyle bir durumda kullanılan ilacın, haram bir madde olmaması ve kadının sağlığını olumsuz yönde etkilememesi önemlidir.[202]

2.3.7. Mecid-i Haram'da Kadınların ve Erkeklerin Aynı Hizada Namaz Kılmaları

Cemaatle namazda saf düzeni sırasıyla, erkekler, erkek çocuklar, kadınlar şeklindedir. Bu Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan öğrenilmiştir. [203] Bu düzene, erkekler ve kadınlar arasında dikkat edilmesi farz, erkekler ve erkek çocuklar arasında ise sünnettir.[204] Cemaatle namaz esnasında erkek ve kadınları aynı hizada bulunmasına "muhâzât-ı nisâ" denilmektedir.[205] Bu kadın ve erkeklerin aynı safta

---

[199] Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'rrâcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel* Ahmed b. Hanbel, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'lArabî, 1419), 1/272; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibu'l celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl,* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/538; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42/156; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 224.

[200] Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 441; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 224.

[201] Merdâvî, *el-İnsâf,* 1/272; el-Hattâb, *Mevâhibu'l celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl,* 1/538; Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 440-443; Yavuz, "Hayız", 17/53.

[202] Merdâvî, *el-İnsâf,* 1/272; el-Hattâb, *Mevâhibu'l celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl,* 1/538; Devserî, *Umûmü'l belvâ,* 440-443.

[203] Müslim, "Salât", 132; Ebu Davud, "Salât", 99; Tirmizi "Salât", 54; "Müslim, "Salât", 132; Ebû Dâvûd, "Salât", 99; Tirmizî, "Salât", 54; İbn Mâce, "İkâmet'u-Salat", 52.

[204] Merğînânî, *el-Hidâye,* 1/370; Kâsânî, *Bedâî*', 1/159; H. İbrahim Acar, "Muhâzât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/32.

[205] el-Mevsûatu'l-fıkhiyye, (Kuveyt: 1983), "Muhâzât", 36/171-175; Beşir GÖZÜBENLİ, "Muhâzâtu'n-Nisâ", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, (İstanbul: İfav Yayınları, 2006), 3/326-328;Acar, "Muhâzât", 31/31.

yan yana ya da kadınlar önde erkekler arkada olacak şekilde saf tutması demektir. Erkek ve kadınların karışık bir biçimde namaz kılması mezheplerin tümüne göre yanlıştır. Bu durumun erkeklerin namazına etkisi hususunda mezhepler arasında görüş ayrılığı oluşmuştur. Hanefiler, cemaatle namaz esnasında, bir kadın ya da buluğ çağına ermiş veya yaklaşmış bir kız, erkeğin yanında ya da önünde namaz kılsa, aralarında perde, örtü, duvar, sütun cinsinden bir engel ya da bir insanın boyu yüksekliğinde mesafe bulunmazsa yandaki ve arkadaki erkeklerin namazının bozulmasına sebep olur.[206]Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî'ye göre ise kadın ve erkeğin yan yana namaz kılması her ikisinin de namazına zarar vermez. Fakat bu mekruh görülmüştür.[207] Ancak Kâbe'de durum farklıdır. Hatta zaruret ve meşakkat sebebiyle söz konusu kerâhet de kalkar. Zîra orada kadınların ve erkeklerin birbirinden uzak bir şekilde namaz kılmaları zordur. Hac döneminde ya da kalabalık Umre dönemlerinde, kadın ve erkekler birlikte tavaf ederken namaz vakti geldiğinde, birbirlerinden ayrı bir şekilde namaz kılmaları mümkün olmadığından, Hanefî mezhebine mensup olanlar da diğer üç mezhebe uyarak namazlarını kılmalarında bir beis yoktur. Bunun dayanağı da umûmü'l-belvâ'dır.[208]

2.4. Hukuki Tasarruflara Etkisi Bağlamında Umumü'l-Belvâ

Klasik kaynaklara bakıldığında umûmü'l-belvâ, diğer hukuki meselelerden ziyade temizlikle ilgili örneklerle anılır. Aslında umûmü'l-belvâ, naslarla sübut bulmuş ruhsatlar, istisna, selem ve icâre akitlerinin caizliği, teâtî yoluyla alışverişin hükmü, ağaçtaki meyvelerin satışı gibi fıkhî meselelerin hükümlerinde de açıklayıcı bir fonksiyona sahiptir. Bu bölümde, umûmü'l-belvâ sebebiyle meşru sayılan söz konusu hukuki tasarrufları incelemeye çalışacağız.

---

[206] İbn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr,* 2/ 316-317; Acar, "Muhâzât", 31/31.

[207] Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi'ş-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î,* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987); el-Hattâb, *Mevâhibu'l celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl,* 2/435; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Mugnî* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 3/89; ; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el- Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳınâʿ ʿan metni'l-İḳnâ',* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1402), 2/385-386; Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı", erişim: 15. 02. 2023, https://kurul.diyanet.gov.tr.

[208] Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı", erişim: 15.02.2023, https://kurul.diyanet.gov.tr.

2.4.1. Akidlere Etkisi

Akit, *"Taraflardan* birinin *yaptığı icabın, akdin mevzuunda sonucu meyana gelecek şekilde karşı tarafın kabulü ile bağlanmasıdır."*[209] İnsanlar arasında meydana gelen hukuki işlemlerde asıl olan, yapılan işlemin mubah olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de geçen *"Ey İman edenler! Yaptığınız akitlere bağlı kalınız..."*[210], *"Sözünüzü tutunuz, çünkü verilen sözün hesabı verilecektir"*[211]şeklindeki ayetlerle, yapılan akitlere bağlı kalınması istenmiştir. Böylelikle akit, ıslah edilerek İslam'da maslahata uygun hale getirilmiştir. Kişiler arasında karşılıklı rıza ile yapılan bütün ticaret işlemleri mubah sayılmıştır. Akdin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için Fakihler tarafından ileri sürülen şartlar, tarafların zarara uğramaması, adaletin ve doğruluğun tesisi içindir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Kendi rızanızla* yapmış *olduğunuz ticaret müstesnâ..."*[212] buyrulmuştur. Burada geçen "ticaret" lafzı, insanların kendi aralarında yapmış olduğu akitler ve her türlü hukuki teamülü kapsamaktadır. Bunlar Şâr'î tarafından mubah sayılmıştır. Ancak faizli işlemler, İslam'ın haram kabul ettiği maddenin ticareti ve içinde bilinmezlik barındıran bütün muameleler de yasaklanmıştır.[213] Diğer yandan, "Âdet muhakkemdir" kaidesinden hareketle, toplumun geneline yayılmış, örf ve âdet olarak yerleşmiş bazı muameleler de umûmü'l-belvâ ilkesiyle kolaylaştırılarak meşru hale getirilmiştir.[214]

2.4.1.1. Bey Akdi

Umûmü'l-belvâ'nın, hükmüne kolaylık sağladığı bir alan da bey' konusudur.[215] Mecelle'de, "*malı mal ile değiştirmek"* şeklinde tanımlanan bey' sözlükte"*mübâdele*" anlamına gelir. Genel anlamda alışveriş ve ticareti, İslam hukukunda ise satım akdini ifade eder. Istılâhta ise "*bir mütekavvim mal ile başka bir*

---

[209] Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku,* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 3/41-42.
[210] Mâide, 5/1.
[211] İsrâ, 17/34.
[212] Nisa, 4/29.
[213] Sâlih b. Abdillâh İbn Hamîd, *Raf'u'l-Harec,* 116-117.
[214] Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42/156.
[215]Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 211.

mütekavvim malın (karşılıklı rızayla) değişimi" olarak tanımlanmıştır.[216] İslam hukukuna göre alışveriş sırasında akdin konusunu teşkil eden malın mevcut olması ve teslim edilmesinin mümkün olması gerekmektedir. Bunun sebebi, taraflar arasında herhangi bir aldanma ya da ihtilafa yol açmasının önlenmek istenmesidir. Akit esnasında var olmayan ve teslim edilmesi mümkün olmayan malın satışına cevaz verilmemiştir.[217] Bununla birlikte akit sırasında olmayan fakat ileride var olması âdeten mümkün olan malın satışı, insanların genelinin ihtiyaç duyması sebebiyle umûmü'l-belvâ ilkesine dayandırılarak kolaylaştırılmış ve istisna tutulmuştur.[218]

2.4.1.2. Teati Yöntemiyle Akidler

Bir akdin kurulabilmesi için, akdin taraflarının karşılıklı rıza ve birbirine uygun irade göstermeleri gerekir. Bu sebeple akitlerde rıza, diğer bir ifadeyle irade beyanı "icab" ve "kabul" denilen iki temel unsur ile gerçekleşir.[219] Dolayısıyla insanın kendi zihninde gerçekleşen iradeyi, karşı tarafın da bundan haberdar olabilmesi için dışarıya yansıtması gerekir. İslam hukukunda, akitlerde irade beyanı yani icab ve kabul genel olarak söz ile meydana gelir. Ancak tarafların rızasını açıkça göstermesi şartıyla, söz yanında yazışma, işaret, sükût vb. şekillerin de irade beyanı olarak kabul edilmiştir.[220] Söz dışındaki şekillerle yapılan akitleri ifade eden, sözlükte "*atv/atâ*" - "teâtî" ve "*muâtât*", "*el ile almak, almak üzere elini uzatmak, uzanmak; vermek, birbirine vermek, almak vermek*"[221] anlamındadır. Istılahta ise, Hanefî mezhebindeki yaygın kullanılışa göre "*sözlü irade beyanında bulunmaksızın mal ve bedelin*

---

[216] Kâsânî, *Bedâ'iu's-sanâ'i,* 5/133, 299; İbnKudâme, *el-Muğnî,* 6/5; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/3; Ali Bardakoğlu, "Bey'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13.

[217] Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi',* 6/542; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 2/159; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 53-56; Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş,*(İstanbul: İFAV, 2014), 255; Bardakoğlu, "Bey'", 6/15-16.

[218] İsmail Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 8, (2006), 217; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 224.

[219] H. Yunus Apaydın, "İrade Beyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/388; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 215.

[220] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/70; Komisyon, *İlmihal,* 2/345; Hamdi Döndüren, "Muâtât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/329-330; Uğur Bekir DİLEK, "İslâm Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma: Teâtî (Muâtât) Akdi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* 7/2, (Temmuz:2021), 718; Uyanık, İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 215.

[221] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* "atâ"3/297; Döndüren, "Muâtât" 30/328.

karşılıklı rızaya delalet eden fiil yoluyla mübadele edilmesidir." [222] şeklinde tanımlanmıştır. Bu şekilde yapılan alım-satım da Fakihlerin çoğunluğuna göre caizdir.[223] Akitlerde gerçekleşen irade beyanını söz ile sınırlı tutmak, insanlar için büyük sıkıntı doğurur. Ticaretin gelişiminde ve ekonominin güçlenmesinde engel teşkil eder. Zira yaşadığımız teknoloji çağında alışveriş ya da ticaret sadece "sattım-aldım" şeklinde sözlü olarak değildir. Hatta günümüzde, insanın bulunmasına ihtiyaç duyulmayan, para ya da jeton karşılığında ürün veren makineler mevcuttur. Bu tür sebeplerden dolayı akdin gerçekleşmesini sağlayan irade beyanının sözden ibaret olarak görmek insanlar için zorluk çıkarmak olurdu. Netice itibariyle bey' akdinde umûmü'l-belvâ sebebiyle irade beyanı kolaylaştırılmış ve sözün yanında teâti ile alım satımın da caiz olduğu hükmüne varılmıştır.[224]

2.4.1.3. Araya

İslam hukukunda kapalılık ve risk barındıran akitler kabul edilmez. Dolayısıyla taraflar alım-satım satım sırasında neyi, nasıl ve hangi şekilde satıp aldığını bilmelidir.[225] Bundan maksat tarafların birbirinin malını haksız yere yemesini ve toplumda oluşabilecek huzursuzluğu önlemektir.[226] Ağaçtaki meyvelerin satışı da kapalılık içerdiğinden ve risk teşkil ettiğinden Fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. [227] Hanefi Fakihler, "*Olgunlaşmamış meyve* ve *sebzeyi dalında satmayın.*"[228] hadisine dayanarak, bir bahçenin sonraki senelerde vereceği meyveleri öncesinden satmayı ya da aynı sene içerisinde fakat dalında oluşmamış meyveyi satmanın caiz olmadığını söylemişlerdir.[229] Zira gelecek yıllarda ağaçların çiçeğe

---

[222] Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6/532; Merğînânî, *el-Hidâye,* 3/23; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/4; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/4; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar,* 7/14 Komisyon, *İlmihal,* 2/345; Apaydın, "İrade Beyanı", 22/ 389; Döndüren, "Muâtât", 30/330.

[223] İbn Kudâme, *el-Muğnî,* 4/4; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 215.

[224] Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 215.

[225] Komisyon, *İlmihal,* 2/367-368; Bardakoğlu, "Bey'", 6/16.

[226] Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 215;Bardakoğlu, "Bey'", 6/16; Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'dûm'un Satışı", 220-221; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 213.

[227] Mahmut Samar, *İslami Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi,* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 120; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 213.

[228] Buhârî, "Büyû'", 85; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 22.

[229] Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-KurtubîİbnRüşd, *Bidâyetu'l-müctehid ve nihayetu'l-muktesid,* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 557; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 213; Komisyon, *İlmihal,* 2/ 368; Bardakoğlu, "Bey'", 6: 15; Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 223.

durup durmayacağı bilinmezlik içermektedir. Bununla birlikte meydana gelebilecek afetler nedeniyle ağaçların telef olması ve meyve alınamayacak duruma gelmesi de mümkündür. Bu gibi sebeplerle ürünü alıcıya teslim edememe riski taşıdığından Hanefi Fakihler bu şekilde alım-satıma cevaz vermemişlerdir.[230] Dalında olgun hale gelmiş meyvenin satımının caiz olduğunda görüş birliği vardır.[231] Meyvenin dalında ortaya çıkmış ancak henüz olgunlaşmamış halde satımı konusunda Mezhepler arasında ihtilaf olsa da genel itibariyle birtakım şartları taşımak kaydıyla cevaz verilmiştir. Çünkü dalındaki meyve olgunlaşmamış ise de sadece insanlar için gıda değil, hayvanlara yedirilebilecek bir yem olarak kullanılabileceği de düşünüldüğünde, kendisinden faydalanılan ve değeri olan bir mal niteliğinde olduğundan satışı da caizdir.[232] Fakihler, bu tür uygulamaların insanlar arasında yaygın hale gelen ve sürekli ihtiyaç duyulan meseleler olduğunu ve meşru görülmediği taktirde güçlük ve meşakkate yol açacağını da dikkate alarak umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirmişlerdir.[233]

2.4.1.4. Selem Akdi

Selem, akit sırasında var olmayan malın, bedel peşin, malın ise belli bir süre zarfında vücut bulunca müşteriye teslim etmek suretiyle yapılan satıştır. Bir diğer ifade ile para peşin, mal veresiye olacak şekilde yapılan vadeli bir satış işlemidir.[234] İslam hukukunun bey' kuralları itibariyle aslında genel prensiplere aykırı bir akittir. Zira akit sırasında mal mevcut olmalıdır. Fakat selem akdi yapılırken mal satış esnasında yoktur. Dolayısıyla böyle bir durumda ortada olmayan bir mal üzerine kurulan akit geçersiz olmalıdır.[235] Ancak Fakihler insanların böyle bir alışverişe duyduğu ihtiyaç

---

[230] Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 223; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 213.

[231] Merğînânî, *el-Hidâye,* 3/27;Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 220; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 213.

[232] Merğînânî, *el-Hidâye,* 3/27; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/7; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/160; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 213.

[233] Devserî, Umûmü'lbelvâ, 382; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 214.

[234] İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar,* 7/454; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/160; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 135; Bilal Aybakan, "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402;Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 214.

[235] Çeker, *Fıkıh Dersleri 1,* 135-136; Hatice Kübra Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi,* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 25; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 214.

sebebiyle ve "*Ey iman edenler! Belli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazınız.*"[236]ve"*Kim bir şeyde selem akdi yaparsa; belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın.*"[237]ayet ve hadisine dayanarak, selem akdini "*madûmun satılması*" yasağının dışında tutmuşlardır. Böylelikle niteliği, vadesi ve miktarı belli olmak kaydıyla selem akdine konu olan satışları caiz görmüşlerdir.[238] İslam hukuku, genele yayılmış ve toplumda ihtiyaç haline gelmiş durumları göz önünde bulundurarak bazı prensipler geliştirmiştir. Tezimizin konusu olan umûmü'l-belvâ da bu kolaylık prensiplerinden biridir. Söz konusu akdin geçerli olmadığı düşünüldüğünde, ticaretle uğraşan insanların sıkıntı ve meşakkate düşmesi kaçınılmaz olurdu. Bu sebeple selem akdi, ticari hayat ve sosyal hayat için kolaylaştırılmıştır.[239]

2.4.1.5. İstisnâ Akdi

İstisnâ akdi; vasıfları önceden belli edilmiş bir malın, ücreti karşılığında imal edilmesi için yapılan anlaşmadır.[240] Diğer bir ifade ile sipariş akdidir.[241]Mecelle'de "*bir şey yapmak üzere ehl-i san'at ile akd-i mukavele etmek*"[242], şeklinde tarif edilmiştir. Hanefi Fakihler istisna akdini, selem akdinden ayrı bir akit, Maliki ve Şafiî bilginleri ise Selem akdi çerçevesinde değerlendirmişlerdir.[243] Ancak Hanefiler de Mâlikî ve Şafiî'ler de akit esnasında mal, selem akdindeki gibi mevcut olmadığı için kıyasa aykırı olmakla birlikte toplumun ihtiyaç ve maslahatını göz önüne alarak caiz görmüşlerdir.[244] İslam'da henüz sahibi olunmayan bir malın satışının, tarafları

---

236 Bakara 2/282.

237 Buhârî, "Selem", 2; Müslim, "Müsakat", 128.

238 Merğînânî, *el-Hidâye,* 3/71-75; Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi',* 7/100; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/40-41; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/163; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 135-138; Bardakoğlu, "Bey'", 6/ 16; Aybakan, "Selem", 36/403-404; Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi,* 25; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

239 Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 92.

240 İbnÂbidîn, *Reddu'l muhtar,* 7/474; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 140; İbrahim Çalışkan, "İstisnâ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, (1989), 349; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

241 Çeker, *Fıkıh Dersleri 1,* 141; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

242 Mecelle, 124.

243 *Mevsılî, elİhtiyâr,* 2/46; İbnÂbidîn, *Reddu'l muhtar,* 7/474;Hamza Aktan, "İstisnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/393; Ali Osman Çakmak, *İslam Hukukunda İstisnâ Akdi,* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 9; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

244 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/46; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/ 166; Aktan, "İstisnâ", 23/393; Çalışkan, "İstisnâ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", 356; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

zarara uğratabileceği düşüncesiyle akit sırasında var olmayan malın satışı yasaklanmıştır. Bununla birlikte vasıflarının ve teslim edilme zamanının belli olması şartıyla peşin para ile mislî mal satımının caizliği meselesinde mezhepler arasında ittifak vardır. Bu şekilde bir satış İslam hukuk doktrininde "selem" olarak adlandırılmış, istisnâ akidi de bu kapsamda değerlendirilmiştir.[245]

2.4.1.6. İcare Akdi

İcâre, sözlükte "*iş karşılığı verilen şey, amelin ıvazı*"[246] anlamlarına gelir. Bunun yanında daha çok "kiralamak" anlamına gelen masdar haliyle de kullanılır.[247] İslam hukuk literatüründe "icâre", menfaatin satışı demektir. Genel kural olarak, akit esnasında olmayan şeyin satışı kıyas sebebiyle caiz görülmemiştir. Ancak icâre akdi caizdir. Çünkü menfaat, akit esnasında hükmen var kabul edilir. Bu da toplumun mal ve hizmet gereksiniminin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla icâre akdi kıyasa ters düşse de caiz görülmüştür.[248]İcâre akdi, fıkhın klasik kaynaklarında çoğunlukla bey' akdinin akabinde incelenir. Modern hukuka bakıldığında ise iş ve kira sözleşmeleri başta olmak üzere belli edilmiş bir süre içerisinde, ücret mukabilinde menfaatin ve emeğin temlik ve tahsisi adı altında incelenen özel bir akittir. Bu anlamda İslam hukuk doktrininde icâre akdi, menkul ve gayri menkul malın kullanımı anlamına gelen kiralama işleminin yanında insanın çalışmasını da kapsayan bir iş akdidir.[249] Umûmü'l-belvâ sebebiyle kolaylaştırılan icâre akdine, nehir ve kanal kiralaması, Kur'an öğretimi karşılığında ücret alınması, sütanne ya da bakıcı kiralanması ve terzi, boyacı gibi sanat sahiplerinin ücret karşılığında tutulmasını örnek olarak verebiliriz.[250]

---

[245] Aktan, "İstisnâ", 23: 393-394; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

[246] Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhıyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 6/157; Abdülkadir Arpacı, *Kira Hukuku ve Uygulaması,* (İstanbul:Temel yayınları, 2002), 15; Ali Bardakoğlu, "İcâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/379.

[247] Bardakoğlu, "İcâre" 21/379.

[248] Merğînânî, *el-Hidâye,* 3/227; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/61; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1,* 158; Ali Bardakoğlu, "İcâre", 21/379-380;Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 212.

[249] Bardakoğlu, "İcâre" 21/379; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1,* 158; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 216-217.

[250] Kâsâni, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6/10; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 216-217.

2.4.1.7. İnternet Üzerinden Alışveriş

Gelişen teknoloji ile günümüzde iktisadi alanda yeni sektörlerin ve akit çeşitlerinin türemesine sebep olmuştur.[251] Telefon, internet vb. İletişim araçlarıyla yapılan alışverişler de bu akitlerdendir. İslam hukukunda akdin en önemli iki unsuru taraflar arasında karşılıklı rıza ile gerçekleşen icap ve kabuldür.[252] Bu unsurları oluşturan başta söz, yazı, işaret, mektup vb. İletişim araçları olmak üzere çeşitli yollarla akdin kurulması mümkündür.[253] Bu sebeple, uzak mesafelerde ya da farklı mekanlarda olan gaipler arası akitler de icap ve kabulün olması şartıyla geçerli kabul edilmiştir.[254] İnternet ya da telefon üzerinden yapılan alışveriş ve sözleşmeler, İslam Hukuku açısından akdin kuruluşuyla alakalı şartları barındırmaktadır.[255] Önceki dönemlerde birbirinden farklı yerlerde bulunan insanlar arasında bir haberci veya mektup ile gerçekleştirilen icap ve kabul, yaşadığımız dönemde teknolojik araçlarla hızlı ve kolay bir şekilde ses, görüntü, ya da elektronik yazışma şeklinde yapılabilmektedir.[256] Bu tür yöntemlerle alışveriş yapmak, ülke içinde ve uluslararası ticarette başvurulan bir yöntem olmuştur. Dolayısıyla bu konuda "örf "'ün oluştuğu şüphesizdir. Ayrıca internet ve telefon üzerinden gerçekleştirilen akitler, hazır

---

[251] Cemil Liv, "İnternet Bankacılığı Aracılığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 7/2, (Aralık, 2019), 43.

[252] Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6/528; Merğînânî, *el-Hidâye,* 3/23;Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 42; Mehmet Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi Ve Rizikolu Akitler,* (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 29; Ahmet Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, (Haziran, 2008), 123; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 225-226.

[253] Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6/528-540; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/63-81; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 45; Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 125; İbrahim Yılmaz, "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 23, (2014), 63; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 226.

[254] Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6: 540; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 2/12; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/63-81; Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 132; İbrahim Kâfi Dönmez, *"İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri,* Editör. Tuncay Başoğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014): 293; Yılmaz, "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu", 23, 64; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 226.

[255] Arif Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 4/8, (Aralık 2015), 24-25; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 226.

[256] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/93; Dönmez, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler, (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", 317.

bulunanların akitleri gibi sayılabilir.[257] Çünkü taraflar farklı mekanlarda olsa da, aynı zamanda ses, görüntü ya da yazılı bir şekilde yapılan görüşmeler de aynı mekanı paylaşanlar gibi değerlendirilebilir. Ayrıca, gaiplerin gerçekleştirdiği akitler İslam hukukunda geçerli sayıldığına göre, mekanlar farklı da olsa iletişim araçları aracılığıyla yapılan icap ve kabul işlemleri de hazır bulunanların yaptığı işlemlerle aynı kabul edilebilir. Günümüzdeki İslam hukukçuları, aynı mekanları paylaşmayan ve uzak mesafelerde olan tarafların, internet ve telefon üzerinden yaptıkları akitleri, genel kurallar çerçevesinde çözüme kavuşturmuşlar ve bu türden alım-satım işlemlerine cevaz vermişlerdir.[258] Söz konusu iletişim araçları, insanların hayatına her anlamda kolaylık getirdiği gibi, ticari hayatta da emek, zaman ve maliyet anlamında da büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu durum günümüz şartları açısından da değerlendirildiğinde bü tür alışverişler artık vazgeçilmez bir ihtiyaç ve örf halini almıştır. Bu tür imkanları kullanmamak insanlara ciddi sıkıntılar verebileceği gibi, emek, zaman ve maliyet kaybettirerek hayatı zorlaştırır. Dolayısıyla, "*Meşakkat kolaylığı celbeder*"[259] ve "Â*det muhakkemdir*"[260] kaideleri ve umûmü'l-belvâ ilkesi ile hükümde hafifletme gerekir.[261]

---

[257] Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", 24-25; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 226.

[258] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* 2/93-94; Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 132; Dönmez, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", 287-362; Yılmaz, "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu", 63-66; Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", 24-30.

[259] Mecelle, md. 17.

[260] Mecelle, md. 36.

[261] Devserî, Umûmü'l belvâ, 471-472; Uyanık, "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-belvâ", 226.

III. SONUÇ

İslam, bir taraftan hayatın her alanında genel sınırlar çizmiş, bir taraftan da insanların yaşadığı dönemin şartlarını da göz önüne alarak buna uygun hükümler koymuştur. Dolayısıyla İslam hukukunda bireylerin özel durumlarına göre hükümler oluşturulduğu gibi, toplumun genelinin karşılaştığı meşakkat ve sıkıntılar da dikkate alınır. Bunu sağlayan İslam hukukunun kolaylık prensiplerinden biri olan umûmü'l-belvâ'dır. Dün var olan sıkıntılar bugün de karşılaşılabilmekte ve değişen dünya şartlarında sıkıntı ve meşakkatlere sürekli bir yenisi eklenebilmektedir. Geçmişte karşılaşılan meşakkatlere olduğu gibi bugün eklenen yeni problemlere de çıkış kapıları bulmak mümkündür. İşte tam da bu noktada umûmü'l-belvâ ilkesi teori ile pratik arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Çalışmamızda İslam hukukunda kolaylaştırıcı bir ilke olarak; "umûmü'l-belvâ" ile ilgili olarak yaptığımız tespitleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Fakihler nasslardan elde ettikleri çıkarımlarla umûmü'l-belvâyı kolaylaştıran bir ilke olarak kullanmışlar ve bu ilkeye aracılığıyla karşılaşılan meşakkatlere çözümler üretmişlerdir.

2. Kökenleri itibariyle bireysel olarak ortaya çıkan meseleler, yaygınlık kazandıkça umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirilmiştir.

3. Furû-ı fıkıhta umûmü'l-belva ile ilgili bir düzen içinde tasnif edilmemişse de prensibin mahiyetini gösteren ve hükümlerde kolaylık sebebi olduğunu vurgulayan pek çok fıkhî örnek bulmak mümkündür. Ayrıca ilk dönem Hanefi usûl eserlerine bakıldığında kavramın mezhep içerisinde bir ilke olarak var olduğu anlaşılmaktadır.

4. Kaynaklarda her ne kadar çoğunlukla temizlik ve ibadetle alakalı misaller verilse de söz konusu prensip bununla sınırlı olmayıp, alışveriş ve akitler, hilalin tespiti, takvim oluşturma, hacda kadınların adet geciktirici ilaç kullanmaları, Mescid-i Haram'da erkek ve kadınların aynı hizada namaz kılmaları, internet üzerinden alışveriş gibi eski ve yeni bütün konuları içine almaktadır.

5. Umûmül'l-belvâ ile kolaylık sağlamadaki gaye, insanların sıkıntıya düştüğü ibadet, temizlik, muamelat gibi konularda çözüm üretmektir, haramları ve yasakları

mubahlaştırmak değildir. Dolayısıyla söz konusu ilkenin sınırları çizilmeli ve oluşabilecek istismarın önüne geçilmelidir.

6. Umûmü'l-belvâ, meşakkatin meydana geldiği her zaman mekan ve durumda umûmü'l-belvâ ilkesinin işletilmesi mümkün olan bir ilkedir. Bununla birlikte umûmü'l-belvâ ilkesiictihâdî meselelerle sınırlı olan bir ilkedir

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrahim. "Muhâzât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 31/31-32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Aktan, Hamza. "İstisnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 23/393-396. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Âmidî, Ebû Ali b. Muhammed. *El-İhkam Fî Usûli"l-Ahkâm.*Thk. Abdurrezzâk Afîfî, Beyrut: Mektebetu"l-İslâmiyye, 1406.

Ahmed b. Hanbel, EbûAbdillâhAhmed b. Muhammed b. Hanbeleş-Şeybânî. *el-Müsned.*thk. Şuayb el-Arnavût, Muhammed Nuaym el- 'Irıksûsî ve İbrahim ez-Zîbak. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1998.

Apaydın, H. Yunus. "İrade Beyanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 22/387-391. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Arpacı, Abdülkadir. *Kira Hukuku ve Uygulaması.*İstanbul:Temel yayınları, 2002.

Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 928-944.

Atalay, Arif. "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 4/8 (2015), 21-42.

Aybakan, Bilal. "Selem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 36/402-405. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Aydın, Ahmet. "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umumü'l-Belvâ Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018) 361-398.

Baktır, Mustafa. "Umumü'l-belvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 42/155-156. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınarı, 2012.

Bardakoğlu, Ali. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/298-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "Bey'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6/13-19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "İcâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Basrî, Ebu'l-Hüseyin. *Mu'temed.*thk. Muhammed Hamidullah, Dımeşk: Mahedu'l-İlmiyyi'l-FransiyyiLi'dDirâseti'l-Arabiyye, 1965.

Bayındır, Abdülaziz. "Umûmü'l-Belvâ", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi.* ed. İbrahim Kâfi Dönmez. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.

Bedir, Murteza. *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Bilgili, İsmail. "İslam Hukukunda Ma'dûm'un Satışı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi.* 8 (2006) 2011-238.

Bilmen, ÖmerNasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı FıkhıyyeKâmusu.* 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.

Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr.* Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabiyye, 1997.

Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmâil. *El-Câmi'u's-sahih* 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-ḳınâʿanmetni'l-İḳnâ'.* Beyrut: Dârü'l-fikr, 1402.

Cessâs, EbûBekrAhmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l Kur'an.* Beyrut: Daru'lKütübü'l İlmiyye, ty.

Cessâs, EbûBekrAhmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûlfi'l-Usûl.* 3. Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1994.

Cüveynî, Ebû'l-Meâli Rükneddin Abdülmelik. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh.*thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

Çakmak, Ali Osman. *İslam Hukukunda İstisnâAkdi* Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Çalış, Halit. *İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi-Azimet Ruhsat İlişkisi.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Çalışkan, İbrahim. "İstisnâ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 31, (1989), 349-365.

Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri 1.* Konya: Tekin Kitabevi, 2016.

Debûsî, EbûZeyd Abdullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh.*thk. Halil MuhyiddinMeys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Devserî, Müslim b. Muhammed b. Mâcid. *Umûmü'l-belvâ*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.

Dilek, Uğur Bekir. "İslâm Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma: Teâtî (Muâtât) Akdi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi.* 7/2, (2021) 715-741.

Döndüren, Hamdi. "Muâtât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 30/328. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Dönmez, İbrahim Kâfi. *"İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)" Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri.* Editör. Tuncay Başoğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/416-425. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Dönmez, İbrahim Kâfi – Akman, Mehmet. "Örf". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 34/87-94. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

EbûDâvûd, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî. *Es-Sünen.* 5 Cilt.İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

el-Mevsûatu'l-fıkhiyye. "Muhâzât". 36/171-175. Kuveyt: 1983.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Eser, Ercan. "İhtiyaç-Zaruret Bağlamında "Hâcet Umumî Olsun Husûsî Olsun Zaruret Menzilesine Tenzîl Olunur" Fıkıh Kuralının Fıkhi Hükümlere Etkisi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/19 (2016), 123-150.

Eser, Ercan. "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu'l-BelvâİstihsanIlişkisi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10/10 (2016), 77-110.

Ferâhidî, Halil b. Ahmed b. Amr. *Kitâbu'lAyn.*thk. Mehdî Mahzumî, İbrahim Semerrâî. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuât, 1988.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi'ş-Şerhi'l-kebîrli'r-Râfi'î.* Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.

Gazzâlî, EbûHamîd Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl,*thk. Muhammed Hasan Hayt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *Menhulminta'lîkatî'l-Usûl*thk. Muhammed b. Hasan, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *MustasfâMinİlmi'l-Usûl.*thk. Hamza b. Zuheyr, Medine-i Münevvere, t.s.

Görgülü, Ülfet. *İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi.* Dokuz Eylül üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Gözübenli, Beşir. "Muhâzâtu'n-Nisâ". *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi.* ed. İbrahim Kâfi Dönmez. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.

Güzelhisârî, Mustafa b. Seyyid Muhammed. *Menâfiu'd-DekâikŞerhuMecâmiu'l-Hakâik* İstanbul: Daru'tTabati'l Âmire, 1308.

Hattâb, ŞemsüddînEbûAbdillâh Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu'lcelîl fî şerhi Muhtasarı Halîl.* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

İbnÂbidîn, Muhammed Emin Alauddin. *Reddu'l-muhtar ale'd-Dürri'lmuhtâr.* 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

İbnÂşûr, Muhammed b. Tahir. *Makâsıdu'şŞerîati'l-İslâmiyyye.* Tunus: Dar'ün-nefâis,1978.

İbnHamîd, Sâlih b. Abdillâh. *Raf'u'l-Harec.* Mekke: Câmiatu'l-Ummi'l-Kura, 1403.

İbnKudâme, Ebû Muhammed MuvaffakuddînAbdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *El-Mugnî.* 10 Cilt. Kahire: MektebetuİbnTeymiyye, ts.

ibn. Mâce, EbûAbdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Es-Sünen.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

İbnManzûr, Ebü'l-FazlCemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-Arab.* Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.

İbnNüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed Mısri Hanefi. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir.*thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dârü'l-Fikr, 1983.

İbnRüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî.*Bidâyetu'l-müctehid ve nihayetu'l-muktesid.* 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.

İbnü'l-Arabî, EbûBekr Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'ân.*nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbnü'lHümam, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid. *et-Tahrir fi usuli"l-fıkh* Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1932.

İbrahim, Muhammed Yüsri, *Fıkhu'n-nevâzilli'l-ekalliyâti'l-Müslime ta'sîlen ve tatbîkan.* Katar: Vizâretu'l-Evkâfve'şŞu'uni'l-İslamiyye, 2013.

İsfahânî, Ebûʻs-Senâ Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed. *Beyanu"l-muhtasar şerhi Muhtasarı İbni"l-Hacib*thk. Muhammed Mazhar Baka Mekke: CamiatuUmmiʻl-Kura, 1986.

İsfahânî, Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. "arf-avd". *el- Müfredât.* İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

Kahya, Hatice Kübra. İslam Borçlar Hukukunda *Selem Akdi.* Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Karaman, Hayreddin. "Âdet". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 1/369-373. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Karaman,Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku.* 3 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku.* 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Kâsânî, EbûBekr Alaeddin EbûBekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'.* 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'lilmiyye, 1406/1985.

Kayapınar, Hüseyin. "Kuyular". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 26/510-513. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Keleş, Ekrem. "Rü'yet-i Hilâl Meselesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi.* 2/2 (2002) 35-52.

Kızılkaya, Necmettin. *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler.* İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Komisyon. *İlmihal.* 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Köksal, İsmail. "Rü'yet-i Hilâl Meselesi". *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 13/1 (2008) 1-11.

Kurt, Ayhan. *Mevsılî'nin İhtiyar Adlı Eserinde Örf ve Âdet.* Çorum Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Liv, Cemil. "İnternet Bankacılığı Aracılığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 7/2 (2019), 41-60.

Mâturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilatü'l-Kur'ân.*thk. Mehmet Boynukalın 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mecur, Zeynep. *Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhufi'l-Fetvâ.*el Vadi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Merdâvî, Ebü'l-HasenAlâüddînAlî b. Süleymân. *el-İnsâf fi ma'rifeti'rrâcihmine'l-hilâf 'alâmezhebi'l-İmâmi'l-mübeccelAhmed b. Hanbel.* 12 Cilt.Beyrut: Dâruİhyâi't-Turasi'lArabî, 1419.

Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. AbîBekr. *el-HidâyeşerhuBidâyeti'l-mübtedî.* 4 Cilt. Beyrut: DâruİhyâiTürâsi'l-Arabi, ts.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr.* 4. Cilt. Beyrut: er-Risâletü'lÂlemiyye, 2009.

Nevevî, EbûZekeriyyâYahyâ b. Şeref. *el-Mecmû'şerhu'l-Mühezzebli'ş-Şîrâzî* Dımaşk: İdâretu't-Tibâ'a el-Müniriyye, ts.

Onur, Mehmet. *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi Ve Rizikolu Akitler.* Ankara: Astana Yayınları, 2018.

Öğüt, Salim. "Tahâret". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 39/382-385. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Yayınları, 2010.

Öğüt, Salim. "Tavaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/178-180. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Özaydın, Abdülkerim. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/386-389. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Özdemir, Ahmet. "Akitlerde İrade Beyanı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 8/2 (2008) 117-131.

Özkan, Mehmet. *Hanefilere Göre İbadetlerin Uygulanmasına İlişkin İçtihatlar.* Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Öz, Mustafa. "Ebû Tâhir el-Cennâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/372-373.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Öztürk, Osman.*Mecelle'nin Küllî Kâideleri.* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.

Samar, Mahmut. *İslami Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi.* İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.

San'ânî, Abdürrezzâk. *El-Musannef.*terc. Hüseyin Yıldız. İstanbul: ocak Yayıncılık, 2013.Selâme, Tayyib. "el-Ahzubi'r-ruhsa ve hükmühü". *Mecelletu Mecme'i'l- Fıkhi'l-İslâmî,* 8/1, 1994.

San'ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr.*İcâbetu's-SâilŞerhuBuğyeti'l-Âmil.* Beyrut: Muessesetu'r-risâle,1986.

Serahsî, EbûBekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *El-Mebsût.* 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1989.

Serahsî, EbûBekrŞemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî.* thk. Ebû'l-Vefa Efgânî. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1954.

Süyûtî, Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'lİlmiyye, 1403.

Şaban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları.* çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Şâşî, Nizâmüddin. *Usûlü'ş-Şâşî.*thk. Muhammed Ekrem en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.

Şâtıbî, İbrahim b. Musâ. *El-Muvâfakât.* çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.

Şenocak, İhsan. *İslam Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi.*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, Tezi, 2011.

Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddinİbrâhim b. Ali b. Yusuf.*el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî.*nşr. Zekeriya Ömeyrât, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni"l-Muhtac ila ma'rifeti me'ânîelfâzi"l-Minhâc.* Beyrut: Dâruİhyâi't-Turâsi'l Arabî, ts.

Taş, Burak. Mecelle'nin Maslahata İlişkin Hükmünün (58. Madde) Günümüz Hukuku İle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 16/2 (2021) 611-652.

Tirmizî, EbûÎsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *El-Câmi'u's-sahîh*5 Cilt.İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Uslu, Rıfat. "İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015) 479-494.

Ustaosmanoğlu, M. Şevket. *Mecellenin Özü (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye).* İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2019.

Uyanık, M. Zeki. "İslam Hukukunda Dini Hükümleri Hafifleten Umumü'l-Belva", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi.* 13/26 (2020) 195-235.

Yaman, Ahmet. "Fıkhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim". *Diyanet İlmi Dergi*, 50/2 (2014) 7-21.

Yaman Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş.* İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

Yaran, Rahmi. "İhtiyaç". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 21/573-574. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Yargı, Mehmet Ali. "Fıkıh Usûlcülerine Göre Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 141-180.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/21-22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Vakit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 42/488-491. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Yemenî, Mâlik b. Enes, EbûAbdillah b. Mâlik b. Ebî Âmir. *El-Muvatta'*.thk. Kulâl Hasan Ali, Beyrut: Müessesetu'r Risâle, 2013.

Yılmaz, İbrahim. "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi.* 23 (2014) 59-1-3.

Yiğit, Metin. *İlk Dönem Hanefi Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet.* İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Mensûrfi'l-kavâid,* thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud. Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâfve'ş-Şuûni'lİslamiyye, 1405.

Zuhaylî, Vehbe. *Nazariyetu'z-zarûrati'ş-şer'îyyemukâraneme'e'l-kânûni'l-vaz'î* Beyrut: Müesseseü'r-Risâle, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	**Coşkun BATAK**
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ 1

Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	Murakıp
Tecrübe Süresi	12 Yıl

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	